

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Кваліфікаційна робота магістра

**на тему ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ
В РОМАНАХ С. ТАЛАН “РОЗКОЛОТЕ НЕБО” ТА “МАТУСИН ОБЕРІГ”**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0350-у,
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова та література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”

В. С. Продащук

Керівник канд. філол. наук, доц. Л. П. Бойко
Рецензент канд. філол. наук, доц. С. В. Сабліна

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*
Кафедра *української мови*
Рівень вищої освіти *магістр*
Спеціальність 035 “*Філологія*”
Освітня програма “*Українська мова та література*”
Спеціалізація 035.01 “*Українська мова та література*”

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови

Р. О. Христіанінова

28 жовтня 2021 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Продащук Віталіні Сергіївні

1. Тема роботи: *Засоби вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”, керівник роботи Бойко Лариса Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент, затверджені наказом ЗНУ від 02 червня 2021 року № 807-с.*
2. Строк подання студентом роботи – 11.11. 2021 р.
3. Вихідні дані до роботи: *Талан С. Матусин оберіг : роман. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 249 с. ; Талан С. Розколоте небо : роман. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. 352 с. ; наукові праці В. Виноградова, І. Вихованця, В. Горпинича, А. Загнітка, О. Пономарева, Г. Ситар, В. Ткачука, В. Чабаненка, В. Шинкарука, Л. Шнуровської та ін.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити).

1. Категорія суб'єктивної модальності як об'єкт наукових досліджень.
2. Морфологічні засоби вираження суб'єктивно-модальних значень у романах С. Талан "Розколоте небо" та "Матусин оберіг".
3. Синтаксичні засоби вираження суб'єктивно-модальних значень у романах С. Талан "Розколоте небо" та "Матусин оберіг".

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Бойко Л. П., доцент	02.12.2020	02.12.2020
Перший розділ	Бойко Л. П., доцент	11.01.2021	11.01.2021
Другий розділ	Бойко Л. П., доцент	04.05.2021	04.05.2021
Висновки	Бойко Л. П., доцент	13.09.2021	13.09.2021

6. Дата видачі завдання – 23.10.2020 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

<i>№ з/п</i>	<i>Назви етапів дипломної роботи</i>	<i>Термін виконання етапів роботи</i>	<i>Примітка</i>
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Жовтень – листопад 2020 р.	Виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	Жовтень – листопад 2020 р.	Виконано
3.	Написання вступу	грудень 2020 р.	Виконано
4.	Підготовка розділу 1 “Теоретичні засади вивчення суб’єктивної модальності”	Січень – квітень 2021 р.	Виконано
5.	Написання розділу 2 “Функціонування виразників суб’єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”	Квітень – вересень 2021 р.	Виконано
6.	Формулювання висновків	Вересень 2021 р.	Виконано
7.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Жовтень 2021 р.	Виконано
8.	Захист роботи	Грудень 2021 р.	Виконано

Студент

В. С. Продащук

Керівник роботи

Л. П. Бойко

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер

Л. М. Стовбур

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра «Засоби вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”» містить 68 сторінок.

Для виконання кваліфікаційної роботи дібрано понад 300 мовних одиниць, що виражають суб'єктивно-модальні значення, опрацьовано 69 наукових джерел.

Об'єкт дослідження – засоби вираження суб'єктивно-модальних значень у романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”.

Предметом дослідження слугували вставні одиниці, частки, вигуки, синтаксичні фразеологізми, словопорядок, повтори, які виступають засобами вираження суб'єктивного ставлення адресанта до повідомлюваного в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”.

Мета дослідження полягала в комплексному аналізі засобів вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”.

Для досягнення поставленої мети виконано такі **завдання**:

- 1) обґрунтовано теоретичні засади дослідження категорії модальності;
- 2) виявлено корпус одиниць, які є виразниками суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”;
- 3) проаналізовано морфологічні засоби вираження суб'єктивно-модальних значень у розгляданих романах;
- 4) визначено стилістичні можливості синтаксичних фразеологізмів у реалізації суб'єктивно-модальних значень у романах;
- 5) з'ясовано роль синтаксичних засобів вираження суб'єктивно-модальних значень у досліджуваних романах.

У роботі було використано різні **методи дослідження**, основним із яких став описовий із властивими йому прийомами спостереження, систематизації, зовнішньої і внутрішньої інтерпретації мовних фактів і явищ. Для з'ясування семантичної структури мовних одиниць використано категорійний та контекстуальний аналізи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше встановлено інвентар засобів вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”, встановлено сутність модального елемента структур, оформлених як слова, словосполучення та речення, з'ясовано їх функції в розгляданих творах.

Сфера застосування: результати дослідження можуть бути використані у викладанні навчальних дисциплін “Сучасна українська мова” (розділи “Морфологія”, “Синтаксис”), “Лінгвістичний аналіз тексту” та спецкурсах з граматики, лінгвістичної теорії тексту, під час написання курсових та магістерських робіт, а також у школах різних типів на уроках української мови під час вивчення відповідних тем із морфології та синтаксису.

Ключові слова: ВИГУК, ВСТАВНІ КОНСТРУКЦІЇ, ІНВЕРСІЯ, МОДАЛЬНИК, МОДАЛЬНІСТЬ, ПОВТОР, СИНТАКСИЧНИЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМ, СУБ'ЄКТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ, ЧАСТКА

ABSTRACT

Master's qualification work "Means of Expressing Subjective Modality in S. Talan's novels "Split Sky" and "Mother's Amulet" contains 68 pages.

To perform the qualification work, more than 300 language units expressing subjective-modal meanings have been selected for, 69 scientific sources were processed.

The object of research is the means of expression of subjective-modal meanings in S. Talan's novels "Split Sky" and "Mother's Amulet".

The subject of the research were insert units, particles, exclamations, syntactic phrases, word order, repetitions, which advocate the expression of the addressee's subjective attitude to the message in S. Talan's novels "Split Sky" and "Mother's Amulet".

The purpose of the study was a comprehensive analysis of the means of expression of subjective modality in the novels by S. Talan "Split Sky" and "Mother's Amulet".

To achieve this goal, the following task was **performed**:

- 1) the theoretical bases of research of categories of modality are substantiated;
- 2) the corpus of units is revealed, which are the expressions of subjective modality in S. Talan's novels "Split Sky" and "Mother's Amulet";
- 3) morphological means of expression of subjective-modal meanings in these novels are analyzed;
- 4) stylistic possibilities of syntactic phraseology in the realization of subjective-modal meanings in novels are determined;
- 5) the role of syntactic means of expression of subjectively relevant meanings in the studied novels is clarified.

Various **research methods** were used in the work, the main of which became descriptive own methods of observation, systematization, external and internal interpretation of linguistic facts and phenomena. Categorical and contextual analysis were used to determine the semantic structure of language units on the basis of which tokens are divided into semantic groups.

The scientific science is that for the first time inventory of the expression of subjective modality in S. Talan's novels "Split Sky" and "Mother's Amulet" is established, their functions in the main works are clarified.

Scope: the results of the study can be used in teaching disciplines "Modern Ukrainian language" (sections "Morphology", "Syntax"), "Linguistic text analysis" and special courses in grammar, linguistics and text theory, in writing term papers and master's theses, as well as in schools of different types in Ukrainian language lessons while studying relevant topics in morphology and syntax.

Key words: EXCLUSION, INSERT STRUCTURES, INVERSION, MODAL, MODALITY, REPETITION, SYNTAX PHRASEOLOGY, SUBJECTIVE MODALITY.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ	11
1.1. Поняття про категорію модальності.....	11
1.2. Наукові засади визначення поля суб'єктивної модальності	13
1.3. Засоби вираження суб'єктивної модальності	18
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИРАЗНИКІВ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В РОМАНАХ С. ТАЛАН “РОЗКОЛОТЕ НЕБО” ТА “МАТУСИН ОБЕРІГ”	35
2.1. Вставні компоненти як виразники суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”	35
2.2. Частки як виразники суб'єктивно-модальних значень у романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”	41
2.3. Вигуки в системі засобів вираження суб'єктивної модальності в аналізованих романах	44
2.4. Синтаксичні фразеологізми як засоби вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”	46
2.5. Інверсійний порядок слів та повтори як засоби вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”	51
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62

ВСТУП

Термін модальність використовується для позначення широкого кола різноманітних явищ. Загалом лінгвісти розглядають мовну категорію модальності з двох боків стосовно типів логіко-граматичних зв'язків: модальність як відношення змісту речення до об'єктивної дійсності та модальність як авторське відношення до змісту висловлення. Перший тип цілком справедливо характеризується терміном “об'єктивна модальність”, у другому ж випадку мова йде про суб'єктивну модальність.

Над проблемою лінгвістичної категорії модальності працювали такі вчені, як Ф. Агаєва, Ш. Баллі, В. Виноградов, І. Вихованець, В. Горпинич, К. Жук, А. Загнітко, Г. Золотова, В. Мещеряков, Ф. Палмер, А. Потебня, В. Панфілов, К. Ралдугіна, В. Ткачук, В. Чолкан, Н. Шведова, Т. Шмельова та ін.

Натепер встановлено межі терміна ‘модальність’, диференційовано об'єктивну та суб'єктивну модальність, подано типи модальних значень та засоби їх вираження. Проте досі фрагментарно вивчено взаємодію та вплив усіх об'єктивно-суб'єктивних категорій; мало уточнені межі категорії суб'єктивної модальності, котра тісно переплітається з категоріями емотивності, оцінності, що відображають ставлення мовця до висловлюваного; немає комплексного лінгвістичного аналізу різнорівневих засобів вираження категорії суб'єктивної модальності (фонетичний, просодичний рівень – інтонація), лексико-граматичний рівень (лексичні та морфологічні одиниці з модальним значенням), лексико-синтаксичний (синтаксичні фразеологізми), синтаксичний рівень (риторичні висловлювання) тощо.

Наразі проблема модальності все ще потребує вивчення на широкому емпіричному матеріалі, адже модальні компоненти є одним із найбільш суперечливих лексико-граматичних розрядів української мови. Наразі вони не знайшли остаточного пояснення, оскільки позначені багатоплановістю, поліфункційністю та специфікою мовного вираження. Особливо актуальним залишається дослідження мовних засобів вираження суб'єктивної модальності

в художніх творах, адже такі засоби дають змогу простежити ставлення автора та персонажів до описуваних подій.

Актуальність дослідження визначається недостатнім рівнем опрацювання питань категорії модальності в українській мові, а також важливістю і роллю засобів вираження суб'єктивної модальності в художніх творах, відсутністю наукових досліджень, присвячених багатоаспектному аналізу засобів вираження суб'єктивної модальності загалом, і безпосередньо в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”.

Об'єкт дослідження – засоби вираження суб'єктивно-модальних значень у романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”.

Предметом дослідження є вставні одиниці, частки, вигуки, синтаксичні фразеологізми, словопорядок, повтори, які виступають засобами вираження суб'єктивного ставлення адресанта до повідомлюваного в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”.

Мета дослідження – комплексний аналіз засобів вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- 1) обґрунтувати теоретичні засади дослідження категорії модальності;
- 2) виявити корпус одиниць, які є виразниками суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”;
- 3) проаналізувати морфологічні засоби вираження суб'єктивно-модальних значень у розглянутих романах;
- 4) визначити стилістичні можливості синтаксичних фразеологізмів у реалізації суб'єктивно-модальних значень у романах;
- 5) з'ясувати роль синтаксичних засобів вираження суб'єктивно-модальних значень у досліджуваних романах.

У роботі використано різні **методи дослідження**, основний із яких описовий із властивими йому прийомами спостереження, систематизації, зовнішньої і внутрішньої інтерпретації мовних фактів і явищ. Для з'ясування

семантичної структури мовних одиниць використано категорійний та контекстуальний аналізи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше встановлено інвентар засобів вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”, встановлено сутність модального елемента структур, оформлених як слова, словосполучення та речення, з'ясовано їх функції у розгляданих творах.

Практичне значення дослідження: результати дослідження можуть бути використані у викладанні навчальних дисциплін “Сучасна українська мова” (розділи “Морфологія”, “Синтаксис”), “Лінгвістичний аналіз тексту” та спецкурсів з граматики, лінгвостилістики й теорії тексту, під час написання курсових та магістерських робіт, а також у школах різних типів на уроках української мови під час вивчення відповідних тем із морфології та синтаксису.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи були оприлюднені на XIV університетській науково-практичній конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених “Молода наука-2021” (19–24 квітня 2021 р., м. Запоріжжя).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в тезах “Інверсований порядок слів як засіб вираження суб'єктивної модальності в романі С. Талан «Розколоте небо»”, опублікованих у збірнику наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених “Молода наука-2021”.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

1.1. Поняття про категорію модальності

Уперше поняття ‘модальність’ було введене у сферу логіки Аристотелем. За його допомогою розмежовували судження за ознаками способу протікання чи існування певного об’єкта та способу розуміння судження про об’єкт.

Зміст будь-якого висловлення обов’язково стосується дійсності. Відношення змісту до реальної дійсності репрезентує категорія модальності, котру в сучасному мовознавстві розглядають як суто лінгвістичну категорію.

“Модальність (середньолат. *modalis* – модальний, від лат. *modus* – спосіб, міра) – функційно-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб’єктивну оцінку висловлюваного” [14, с. 367].

Натепер немає остаточного висновку стосовно семантичного наповнення терміна ‘модальність’. Деякі дослідники взагалі не визнають цей термін. На їхню думку, це група слабо пов’язаних між собою понять. А відтак всі ці поняття слід розглядати окремо. Цей підхід скеровує до того, що поняття ‘модальність’ мусить бути позбавлене універсальності, натомість – забезпечене більшою мірою виявлення специфічності. Проте науковці не визнають цю думку доцільною, оскільки зв’язок між розгляданими поняттями є.

Прихильники другого напрямку визнають варіативність терміна “модальність”. На їхню думку, це логічна (С. Амеліна, Е. Мороховська, фон Врайт), логіко-семантична (Г. Колшанський), логіко-граматична (В. Панфілов) категорія. Проте в такому підході до тлумачення терміна “модальність” простежується часткове, а інколи навіть повне, перенесення знань зі сфери логіки в лінгвістику.

Поняття ‘модальність’ у сферу лінгвістики ввів О. Єсперсен, який розглядав його з позиції суб’єктивного рівня висловлення в трьох вимірах модальних відношень “необхідність – можливість – неможливість” [64, с. 141].

В. Виноградов трактував модальність як граматичну категорію широкого семантичного діапазону. За його теорією, під модальністю розуміли будь-яке цілісне вираження думки, котре зображує дійсність у тому чи тому висловленні за допомогою інтонації, передаючи при цьому певні граматичні значення. Тож за таким трактуванням вченого модальність розглядали як категорію винятково зі суб'єктивним значенням, яка може передавати бажальність, можливість, гіпотетичність тощо [10].

Одним із головних розробників розглядової категорії був швейцарський лінгвіст Ш. Баллі, котрий осмислював модальність з іншої позиції. Він є розробником модусно-диктумної концепції. Вчений кваліфікував “модальність” як “комплексну семантичну категорію, що протиставляється в реченні нейтрально-інформативному змісту і виражає суб'єктивне значення” [6, с. 368]. Його авторству належать терміни диктум (об'єктив, зміст речення) і модус (суб'єктне, зміст, позиція мовця щодо об'єктиву, змісту). На думку Ш. Баллі, “найвиразніше поділ речення на диктумну і модусну частини виявляється у складнопідрядних реченнях на кшталт *Я гадаю, що він талановитий*, де головна частина містить модус, а підрядна – диктум” [14, с. 368].

В. Виноградов стверджував, що модальність як мовна універсалія, що належить до числа основних категорій мови, притаманна всім європейським мовам [17, с. 241]. Натепер цей термін охоплює широке коло явищ різних мовних рівнів. “Центральним у категорії модальності є значення реальності/нереальності. До сфери модальності зараховують також значення, що відображають характер комунікативної спрямованості висловлень (повідомлення, питання, спонукання), протиставлення їх за ознакою ствердження/заперечення, вияви впевненості мовця в достовірності думки, змістові варіації зв'язку між підметом і присудком, виражені допоміжними словами типу *може, має, хоче, повинен та ін.*” [14, с. 367]. Теорію В. Виноградова кваліфікують як семантико-комунікативну.

Модальність розглядали і з функційно-семантичного боку (В. Ярцева, О. Бондаренко). Їхні теорії також пов'язують модальність як логічну категорію із лінгвістичної модальністю. Такі теоретичні дослідження приводять до того, що граматичну категорію часу можна розглядати через призму модальності, спираючись на темпоральну логіку. Однак при цьому слід пам'ятати, що модальність, виражена у мовленні, поліфункціональна, один мовний знак зазвичай наділений кількома модальними значеннями, вияв модальності може мати різну міру інтенсивності.

В. Мещеряков наголошує на тому, що будь-який вияв модальності пов'язаний з оцінкою. Проте відмінність полягає в тому, що саме піддаємо оцінці: позамовну дійсність (об'єктивна модальність) або власне висловлювання (суб'єктивна модальність) [35, с. 57].

1.2. Наукові засади визначення поля суб'єктивної модальності

Перебування людини в суспільстві забезпечує функціонування мовлення як такого. Доведено, що в процесі передавання думок зазвичай людина висловлює ще й власне ставлення до сказаного, тобто надає модифікувальну інформацію. Це стосується аспектів впевненості або невпевненості у сказаному, реальності або передавання якоїсь гіпотетичної ситуації. Тому цілком доцільно визнавати існування такого поля модальності як суб'єктивна модальність.

Семантику категорії суб'єктивна модальність найповніше окреслюємо поняттям оцінки, а значення його досить широке. В. Ткачук підполе суб'єктивної модальності окреслює межами емоційної та інтелектуальної оцінки, тобто позитивним або негативним ставленням до інформації, яку висловили.

Установлено зв'язок предикативності й модальності: предикативний компонент і є виразником емоційного ставлення мовця до того, про що йдеться. Цей аспект можемо простежити в реченнях на кшталт “Добре, що ти сказала”, “Погано, що так вийшло” тощо.

Категорія суб'єктивної модальності знаходить вираження в літературних творах, коли автор прагне показати ставлення свого персонажа до якогось предмета чи дії. При цьому авторська оцінка може не збігатися з оцінкою героя.

Граматичні категорії суб'єктивної модальності репрезентовані певними співвідносними значеннями, серед яких основними є: позитив / негатив, дозволене / заборонене, гарне / негарне тощо. Усі емоції та почуття людини, виражені мовними одиницями, можна поділити на три групи. Перша група буде вказувати на прихильність, позитивну оцінку; друга група описуватиме негативні емоції; третю групу формуватиме оцінність байдужості. При цьому третя група розглядається швидше як психологічний стан і може бути виявлена лише в порівнянні з іншими членами модально-оцінної парадигми. Наявність третьої групи дає змогу кваліфікувати усі позиції оцінності не лише на позитивні і негативні, а на опозицію емоційність / байдужість загалом.

Спостереження над мовним матеріалом доводять, що оцінність зі знаком 'плюс' та знаком 'мінус' може поєднуватися. Тобто ми можемо захоплюватися якоюсь людиною чи персонажем твору за його конкретний вчинок у зображеній ситуації, і в той же час зневажати його за негативні риси характеру як особистості загалом. У такому випадку мова йде про об'єктивну модальність.

Мовленнєві ситуації дають змогу простежити, що оцінку дійсності містить фактично кожне висловлення. Деякі оцінки репрезентовані буквально, частину ми домислюємо на зразок нульової морфемі.

Специфіка оцінності суб'єктивної модальності полягає в тому, що “в модальності відображається суб'єктивний момент висловлення, трансформація відрізка об'єктивної дійсності через свідомість мовця” [23, с. 86].

О. Савченко стверджує, що кожне використання слова наділене емоційністю [42, ст. 26], але модальність може виявитися лише в комунікації, тобто в реченні. Наприклад, слова “вовк”, “вовчисько”, “сіроманець”, окрім схожого значення, позначені окремою конотацією. Слово “вовк” позбавлене емоційності, слова “вовчисько” й “сіроманець” вже наділені емоційним забарвленням і можуть розглядатися як номінативні речення з суб'єктивною

семантикою. Тож лексика як така не може бути модальною, а суб'єктивна модальність, у свою чергу, виявляється на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному. Адже саме внутрішній стан особи виявляє вплив на інтонацію, вибір лексем, граматичних конструкцій. У мовленні засоби мовних шарів можуть поєднуватися, а вияв самої оцінності – градуватися. Так, В. Ткачук порівнює ці вияви зі ступенями порівняння прикметників: позитивний, вищий, найвищий.

Т. Корольова зазначає, що ступенювання суб'єктивної модальності простежуємо через ступені емоційної напруги: “сильні емоційно-оцінні (типу захоплено, шалено, злобно); середньої інтенсивності емоційно-оцінні (типу засмучено, нетерпляче, роздратовано); найяскравіші з власне оцінних (типу впевнено, здивовано, з ваганням, протестуючи) і контактнo-спонукальнoх модальнoх значень (типу наказ, благання); найменш інтенсивні й нейтральні емоційно-оцінні, власне оцінні та контактнo-спонукальні модальні значення (типу байдуже, несхвально, радячи)” [31, с. 42].

На думку В. Ткачука всі оцінні мовленнєві акти (а отже, й суб'єктивно-модальні детермінанти в них) можна поділити на три типи: власне оцінні (евалютиви), виразники почуттів (емотиви) й спонукальні елементи (імперативи). За ступенем інтенсивності семантики всі вони здатні до диференціювання.

Компонентом першої групи є оцінні слова трьох підгруп, які стоять найближче до знання про позитивну, негативну та нейтральну суб'єктивну модальність.

Відповідно, у другій групі знаходимо емотиви, що варіюють номени на позначення емоцій та почуттів. Зазначимо, що ці слова продуктивно розмежовуються між поняттями *добре / погано*, *позитивно / негативно*. Тут вбачаємо зв'язок із евалютивами першої групи. У межах виділених груп деколи спостерігається градація від позитивного ставлення до негативного: схвалення, згода, підтвердження; несхвалення, незгода, відмова, часто з відтінком іронії, засудження, спротив, здивування, здивування з відтінком іронії, зачудування,

подив, ошелешеність, приголомшеність; досада, обурення, прокляття, незадоволення, розчарування, гіркота, прикрість, неприємність; презирство, огида, зневага, відраза, образа, погорда, зневажання, неповага; радість, задоволення; прохання, мольба, благання, моління; клятва, прокляття, присяга, проклін; боязнь, страх, легкодухість, полохливість, несміливість, острах, жах, переляк, моторошність; відчай, сум, смуток, хандра, зневіра, журба, нерадість, невеселість, скорбота, жалоба, засмученість, журливість, зажуреність, прикрість, жалюгідність, плаксивість; охота, жадання, хотіння, прагнення, жага, потяг, хіть, воля, пристрасть, побажання; сумнів: брак певності, непевність, вагання, страх, побоювання; прощення, вибачення, помилування [50, с. 83–84].

Третя група співвіднесена з імперативно-спонукальним значенням і вказує на позитивну відповідь, дозвіл, схвалення; veto, протест, спротив, заборону, табу; попередження, побажання; спонукування до якоїсь дії, заклик до чогось, виклик.

За частотою використання або своєрідною полісемією формальні засоби вираження суб'єктивної модальності поділяють на центр, виразники якого є граматицізованими, та периферію. При цьому підполе суб'єктивної модальності є поліцентричним, а відтак визначення в ньому чітко окреслених центру й периферії викликає труднощі. Приміром, “<...> яскраво виділяються дієслівні засоби вираження (деякі форми дієслова), якими маркуються також і значення об'єктивної модальності. Досить поширеною є група лексичних засобів, яка засвідчує своє переважання в мовленні” [50, с. 84].

В. Ткачук зазначає, що суб'єктивна модальність може виражатися за допомогою різних структурних різновидів. На це впливає будова мовленнєвої ситуації. Вихідним положенням науковець вважає таке, що в кожному реченні виникає конкретна пов'язана з ним мовленнєва ситуація. Семантика мовленнєвої ситуації ширша стосовно кожного конкретного речення, адже речення не здатне повно (а лише вибірково) репрезентувати зміст мовленнєвої ситуації. Усе інше знаходиться поза полем сприйняття, і не обов'язково буде

введене мовцем, а існуватиме у вигляді додаткового змісту з низкою інтерпретацій [50, с. 84–85].

В. Ткачук та О. Бондарко стверджують, що в мовній ситуації досліджено компоненти, які мають прямий зв'язок із суб'єктивною модальністю. Структурними елементами типової ситуації є об'єкт (предмет матеріальної дійсності, абстрактне утворення, стан, явище, процес тощо), суб'єкт (людина, якій належить оцінне судження) та реципієнт (людина, котра сприймає синтаксичну структуру, позначену суб'єктивною модальністю) суб'єктивної модальності.

О. Ахманова звертає увагу на поняття, які часто пов'язують з категорією суб'єктивної модальності: експресивність, експресія та емоційність. Експресивність, на її думку, – це “виразно-зображальні характеристики мовлення, що відрізняють його від звичайного (чи стилістично нейтрального) і надають йому образності й емоційної забарвленості” [15, с. 524]. В енциклопедії “Українська мова” подається таке визначення поняття експресивності: “експресивність – це властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата” [21, с. 170]. Під експресією розуміємо “посилення виразності, зображальності, збільшення впливової сили мовленого” [39, с. 67]. В. Чабаненко резюмує, що експресивність властива тільки кінцевому реченню як одиниці комунікації, тому за межами висловлення вона існувати не може. Відтак вона є елементом мовлення, а не мови. Отже, лише внаслідок функціонування образності й емоційності з'являється експресія як така [60, с. 11–18].

Значення висловлення формує суть експресивності, яка, у свою чергу, посилює виразність сказаного й наближає поняття до розгляду у межах стилістики. У зв'язку з цим науковці в жодному разі не ототожнюють емоційність і експресію, експресивне мовлення й суб'єктивну модальність,

проте доводять, що існують відношення між емоційністю й суб'єктивною модальністю, де остання синтезує емоційну й безпосередню, доцільну поставленій меті оцінку.

1.3. Засоби вираження суб'єктивної модальності

У сучасному українському синтаксисі власне мовний матеріал дозволяє розрізнити об'єктивну та суб'єктивну модальність.

“Об'єктивна модальність – необхідна граматична ознака будь-якого речення, одна з категорій, що формує разом із категорією часу загальну реченнєву категорію – предикативність. Вона виражає відношення висловлення до дійсності у плані реальності й нереальності” [14, с. 367].

Основним виразником категорії об'єктивної модальності є дієслівна категорія способу. Вона дозволяє створити опозицію між формами дійсного способу, пов'язаного з часовою конкретизацією, та ірреальних способів, із часовою конкретизацією не пов'язаних.

До інших засобів вираження об'єктивної модальності В. Горпинич відносить протиставлення речень за метою висловлювання (ствердження / питання / спонукання), протиставлення висловлювань за ознакою ‘ствердження / заперечення’, протиставлення речень окличних і неокличних [17, с. 242].

Суб'єктивна модальність не є обов'язковим елементом висловлення, проте має змогу нашаровуватися на основну модальність, створюючи додаткову інтерпретацію.

Науковці повсякчас наголошували на зв'язку категорії модальності з оцінністю. Зокрема, існує думка, що семантичну домінанту функційно-семантичного кола модальності становить слово ‘оцінка’. Саме модальна оцінка відображає найпростіший мисленнєвий акт, формуючи суб'єкт оцінювання, об'єкт і результат оцінки [57, с. 148].

За В. Горпиничем, “суб'єктивна модальність – це факультативна ознака висловлювання, яка вказує на ставлення мовця до змісту висловлювання” [17,

с. 242]. Така модальність може набувати значень побажання, наказу, ствердження, припущення, достовірності чи недостовірності тощо.

I. Вихованець, розглядаючи модальність із семантико-синтаксичного погляду, зазначає, що таке (суб'єктивне) модальне значення допоможуть визначити детермінанти, котрі функціують у ролі комунікативних конструкцій із відповідним семантичним забарвленням. Так можуть виражатися епістемічні (істинність, доказовість тощо) та оцінні (бажаність, можливість тощо) відношення [12, с. 68].

Подібним є класифікування суб'єктивної модальності на епістемічну (відображає ставлення мовця до змісту з погляду ступеня його обізнаності в тому, про що йдеться в пропозитивній частині висловлення), аксіологічну (відображає ставлення мовця до змісту з погляду раціональної або емоційної оцінки змісту повідомлення) та волітивну (відображає ставлення мовця до змісту з погляду ступеня необхідності або бажаності зв'язку між предикатом і відповідним актантом пропозиції з погляду мовця) [64, с. 144].

Британський лінгвіст Ф. Палмер поділяє суб'єктивну модальність на епістемічну (відображає судження мовця про стан пропозиції в цей момент), евіденційну (констатує очевидність стану пропозиції в цей момент), деонтичну (вказує на обов'язок та дозвіл, які стосуються суб'єкта поза його мотивацією) та динамічну (позначає здатність або готовність суб'єкта до дії, котра прямо зумовлена його внутрішньою мотивацією) [38, с. 69].

Суб'єктивна модальність може бути вираженою засобами різних мовних рівнів: 1) фонетичного; 2) лексичного (на думку В. Ткачука, у кожному комунікативному акті мовець вживає доцільне ситуації лексичне значення мовленнєвої одиниці); 3) морфологічного (В. Ткачук розглядає словоформи із суфіксами -еньк, -ик тощо); 4) синтаксичного. Найбільш поширеними виразниками суб'єктивної модальності є лексичні засоби, котрі виявляють себе чи не в кожному висловленні.

До лексичних і лексико-граматичних виразників суб'єктивної модальності В. Виноградов, I. Вихованець, В. Горпинич та ін. зараховують:

1) спеціальний лексико-граматичний клас слів – модальні слова, а також словосполучення і речення – їхні функційні еквіваленти (вставні слова, словосполучення і речення): *можливо, очевидно, правда; чого доброго, хіба що; беру розгін з вокзалу* тощо;

2) спеціальні модальні частки, що означають непевненість, недостовірність, припущення, здогад і под.: *так, ну, ні, ага, аякже, точно;*

3) вигуки (ой! ох! ах! ну! ба!): *Та ба – він щастя не бажає!* [10; 12; 17].

Позалексичними засобами вираження категорії суб'єктивної модальності є:

1) інтонаційні засоби, які супроводжують основний зміст повідомлення емоційно-експресивними відтінками впевненості, сумніву, недовіри, іронії тощо;

2) зміна порядку слів, яка надає суб'єктивної оцінки висловленому, наприклад, переміщення головного члена речення в початкову позицію з відповідним його інтонаційним оформленням (фразовим наголосом): *Він буде тебе слухати – Буде він тебе слухати – Послухає він тебе; Добрий ти мені друг! – Ти мені добрий друг; Розумна порада!* (іронічне заперечення) [14; 17].

До лексико-граматичних засобів вираження суб'єктивно-модальних значень відносять модальні слова, вигуки, частки.

“Модальні слова – це лексико-граматичний клас незмінних слів, що виражають ставлення мовця до висловленої ним думки” [13, с. 367]. Їх основною синтаксичною функцією є функція вставного слова з модальним значенням; можуть вживатися як слово-речення: “*Можже. Усе можливо*”, – *зітхнула Ольга* (С. Талан).

Цей клас слів виділив та описав В. Виноградов на матеріалі російської мови. Учений довів, що модальні слова “містять оцінку явищ дійсності та їхніх зв'язків з погляду ймовірності, можливості тощо” [13, с. 367].

В. Горпинич використовує на позначення модальних слів термін ‘модальник’ і подає таке визначення: “Модальник (лат. *modalis* – модальний) – частина мови, до якої входять специфічні повноцінні самостійні слова, які

виражають суб'єктивну модальність (ставлення мовця до висловлюваної думки), не мають системи словозміни та синтаксичних зв'язків з членами речення, відокремлені від інших у реченні, але пов'язані з ними семантично та інтонаційно” [17, с. 243].

На основі таких ознак, як спільність категорійного значення (ставлення мовця до висловленої думки), морфологічна ознака невідмінюваності та синтаксичні властивості, В. Горпинич зараховує їх до окремого класу слів.

Науковці виокремлюють дві групи модальних слів за категорійним значенням:

1) модальні слова, що передають значення достовірності, ствердження або модальники зі стверджувальною семантикою (за В. Горпиничем) – виражають реальну модальність: *без сумніву, безперечно, безумовно, вірно дійсно, звичайно, зрозуміло, істинно, насправді, правильно, правда, природно, справді, точно, факт, щоправда* тощо;

2) модальні слова, що виражають значення можливості, імовірності, припущення або модальники з гіпотетичною (непередбачуваною) семантикою (за В. Горпиничем) – виражають невпевненість у реальності висловлюваного: *видно, вірогідно, здається, ймовірно, мабуть, може, можливо, напевно, очевидно, певно* та ін. [17, с. 243].

В. Горпинич поділяє реальні та гіпотетичні модальники на такі семантичні розряди:

а) слова, що вказують на вірогідність висловлювання:

– слова, що виражають упевненість (*безперечно, безумовно, справді, зрозуміло, без сумніву, природно, правда, звичайно*);

– слова, що виражають невпевненість щодо вірогідності повідомлюваного (*напевно, очевидно, либонь, певно, можливо, може, мабуть*);

б) слова, що вказують на джерело думки чи повідомлення (*кажуть, мовляв, чую, бачу, чутно, по-моєму, за словами, на думку, як кажуть, на мій погляд, як на мене*);

в) слова, що виражають емоції мовця щодо змісту висловленого (*ясна річ, чого доброго, на щастя, на радість, на жаль, на біду, як на зло, на диво, шкода*);

г) слова, що виражають звертання до співрозмовника (*погодьтесь, дозвольте, бачите, уявіть собі, зверніть увагу, прошу вас, чуєте, повірте*);

г) слова, що вказують на чужі думки, висловлювання, стиль і їх оцінку (*буквально, так би мовити, за Жовтобрюхом, так звані*);

д) послідовність, порядок думок (*по-перше, по-друге, далі, нарешті, і останнє, на закінчення, і найостанніше*);

е) наслідок, висновок, зв'язок із попереднім висловлюванням (*навпаки, отож, отже, взагалі, словом, значить, виходить*) [17, с. 243–244].

Модальні слова є похідними від інших частин мови, переважно прислівників прикметникового походження, котрі в реченні набули функції вставних слів. Саме тому їх часто називають модальними прислівниками. Також модальні слова можуть формуватися на основі дієслівних форм третьої особи (здається, розуміється тощо), іменників (правда – впевненість мовця в тому чи тому повідомленні) тощо.

Рідко модальним словом стають кілька граматичних форм відмінюваного слова (*бач – бачиш, бачили, бачив, бачила*), проте зазвичай у модальні слова переходить лише одна з граматичних форм відмінюваного слова (*останнє, правда, факт – називний відмінок однини*).

Модальні слова не виступають членами речення. Вони не пов'язані синтаксично з іншими членами речення, проте мають з ними тісний інтонаційний і семантичний зв'язок.

У позиції на початку речення модальні слова є детермінантами та надають певної модальності всьому реченню, в інтерпозиції – наступній частині висловлювання.

Інколи модальні слова здатні логічно виділяти безпосередньо присудок. Тоді вони стоять перед ним й інтонаційно не відокремлюються: *Обов'язково повернуся* (С. Талан).

В. Ткачук аналізує погляди науковців та різноманітні усталені теорії й доходить висновку, що внаслідок трансформацій конструкції можуть набувати або втрачати суб'єктивну модальність. Наприклад, фраза “Можливо, ми виконаємо” позначена модальністю, а в подібній фразі “Ми можемо виконати” наявність суб'єктивного елемента викликає сумніви й може домислитися тільки за результатами переходів між елементами речення й відповідних трансформацій. При цьому у свідомості реципієнта такі зміни не відбуваються, адже висловлення він сприймає вже в кінцевому варіанті [50, с. 83].

У межах лексико-граматичних виразників суб'єктивної модальності виокремлюють частку. У традиційному мовознавстві частку розглядають як окрему частину мови, наділену зв'язковою функцією.

І. Вихованець стверджує, що частка не має самостійного лексичного значення; В. Виноградов вважає, що граматичні, логічні та експресивно-стилістичні функції часток збігаються з їх лексичним значенням. В обох випадках частки пов'язують різні члени речення семантичним зв'язком з метою надання реченню (*Не буде цього ніколи!* (С. Талан)) або окремим його частинам (*Але свою землю він так просто нікому не віддасть* (С. Талан)) додаткової семантики, комунікативної спрямованості, певної модальності [17, с. 287].

“Частка – це група службових невідмінюваних слів, які служать для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів, утворення деяких морфологічних категорій, надання висловлюванням і його частинам додаткових смислових, модальних і емоційно-експресивних відтінків, необхідних у комунікативному процесі” [17, с. 288].

Розроблено кілька класифікацій часток за функцією. Одна з них належить В. Виноградову. Він виділяє вісім розрядів: вказівні, заперечні, кількісні, модально-продієслівні, неозначні, означальні, підсилювально-обмежувальні (або видільні), приєднувальні [10, с. 638].

Пізніше його класифікацію вдосконалили автори “Русской грамматики”. Н. Шведова виокремила шість функційних груп: заперечні, запитальні, модальні, продієслівні, реплікові, формотвірні [18, с. 625].

Проте обидва поділи виявилися неперспективними. Зокрема, у багатьох класифікаціях модальні частки становлять окрему групу. Однак вважаємо це недоцільним, оскільки модальність – загальна ознака частки як частини мови. Кожна частка привносить у речення певне значення суб'єктивного ставлення мовця до висловленого.

Спектр значень часток, що виражають модальні й модально-вольові відтінки, найрізноманітніший. З-поміж них виділяємо:

1) деякі формотворчі частки, зокрема частка *давай (давайте)* в імперативних реченнях виражає заклик до спільної дії, пом'якшуючи їх категоричність; частка *щоб (щоби)* виражає побажання: *Що б ти був багатий, як земля*; заперечення: *Щоб оце я, після такої праці випустив із рук свою здобич!* (П. Куліш); застереження можливих негативних наслідків: *Що б часом шкапина не забрела в плавні та не згоріла* (М. Коцюбинський));

2) заперечні частки *не, ні, ані* виражають заперечення, можуть набувати відтінків підсилення і виокремлення певної семантики;

3) стверджувальні частки *так, авжеж, атож, аякже, еге, егеж, їй (у вигуках їй-бо, їй-богу, їй-право)* виконують функцію підтвердження реальності змісту висловлювання;

4) питальні частки *чи (чи ж, чи не, та чи), хіба (хіба ж, та хіба), невже (невже ж, та невже), що за* виражають значення питальності та додаткову модальну функцію сумніву, здивування, непевності, заперечення;

5) оклично-підсилювальні частки *як, який, що за, що то за* супроводжують окличну інтонацію речення і підсилюють значення висловлюваної думки чи окремого семантичного компонента;

6) підсилювальні частки *і, й, та, так, аж, все, таки, уже, ще, же (ж), бо саме, якраз, десь, якимось, куди, собі, тобі, воно, його* підсилюють зміст усього висловлювання або значення тих слів, які поєднуються часткою;

7) видільні частки *навіть, тільки, лише, лиш, лишень, все, хоч, хоча б, уже (вже) тощо* виконують у реченні видільну функцію;

8) спонукальні частки *бодай, годі, ну, давай, на, нумо, лишень* виражають бажання, прохання, наказ, вимогу, заборону, заклик до дії;

9) вірогідні частки *буцім, мов, немов, немовби, немовбито, мабуть, ледве чи, мовляв, начеб, нібито, наче, неначе, ніби, навряд чи* виражають значення припущення, сумніву, невпевненості щодо вірогідності висловлюваного змісту [17; 24].

Перераховані групи часток виконують різні функції, проте всі вони доповнюють семантичний зміст висловлювання в процесі спілкування.

Безпосереднім виразником суб'єктивної модальності висловлення виступають вигуки.

Як частина мови цей клас слів досліджено неповно. За тлумаченнями О. Пешковського та Д. Овсянико-Куликовського, вигук є чужорідним елементом у реченні, оскільки не наділений лексичним значенням. На думку П. Фортунатова, О. Шахматова, А. Грищенка і Л. Мацько, вигук є частиною мови, проте не самостійною і не службовою. В. Виноградов відносив вигук до самостійної групи поряд із частинами мови, частками мови і модальними словами. У сучасному мовознавстві (А. Уфимцева, І. Вихованець) вигуки розглядають як одиниці, що знаходяться на периферії речення лише у сфері мовлення, а не мови [17, с. 301].

“Вигук – особливий лексико-граматичний клас (розряд, частина мови) незмінюваних слів, які не належать ні до повнозначних, ні до службових слів. Вони є засобом вираження (не називання) емоцій, почуттів, експресивних оцінок, вольових спонукань мовців” [32, с. 67]. Вигуки не називають і не вказують на предмети, ознаки чи дії, однак виражають почуття.

Л. Мацько вказує, що за семантикою, яка має ситуативний характер і розкривається в контексті, у зв'язках з іншими словами, вигуки поділяють на:

1) емоційні – виражають емоції або стійке почуття мовця, фізичний і психічний стан людини (*a! o! e! y! i! ай! ах! а-а! о-о! е-е-е!*). Їх значення визначається в тексті, адже емоційні вигуки бувають однозначними і

багатозначними. Можуть переходити в підсилювальні частки і входити у вокативні конструкції;

2) спонукальні (наказово-спонукальні, імперативні, вигуки волевиявлення) – виражають заборону, заклик, заохочення, наказ тощо (*агов! ау! анумо! гей! геть! твалт! годі! ей! марш! на! нум! пробі! рятуйте! стоп! тс! чи! цить!, марш!, гайда!, досить! Давай!, цсс!, соб!, цоб!, цебе!, ну!, нумо!, ану!, баста!, шабаш! та ін.*);

3) етикетні – виражають почуття морального обов'язку мовця перед співрозмовниками, вказують на історичну традицію мовного спілкування (*бувай! будь здоров! будь ласка! будьмо! вибач(те)! даруй (те)! добридень! добраніч! добривечір! добрий день! доброго здоров'я! до побачення! дякую! здрастуйте! на все добре! пробач(те)! перепрошую! прошу! ласкаво просимо! уклінно просимо! смачного!*);

4) вокативні – переважно слова-команди стосовно тварин, птахів (*агу! ату! дзусь! бир-бир! вйо! гаття! гей! гиля! ньо! киш! киць-киць! таць-таць! тю-тю! цін-ціп! аванс! апорт! ар'єр! кушпіль! тубо!*) [33, с. 493–501].

Поряд зі спонукальними В. Горпинич виокремлює апеллятивні вигуки, які виражають звертання мовця до співрозмовника з метою привернення уваги (*ей!, гов!, агов!, алло!, ау!, гей!, агей!* та ін.). До цієї ж групи мовознавець зараховує вигуки, призначені для прикликання птахів, тварин (*гулі-гулі-гулі!, гуль-гуль-гуль!, уть-уть-уть!, цін-ціп-ціп!, киць-киць-киць!, цю-цю-цю!* та ін.) [17, с. 306].

Найчастіше вигуки виражаються нечленованими реченнями у складі прямої мови або словами-реченнями, які надають певний емоційний тон усьому висловлюванню.

В. Ткачук розглядає вигуки й стверджує, що за допомогою використання вигука мовець висловлює власну оцінку, при цьому сама мовна ситуація може бути не названою. Інколи вигук є еквівалентом речення – має вигляд окремого модального речення (квазі-речення): “Овва!”, “Тьху!”, “Матінко!”. Цей факт вказує на те, що суб'єктивна модальність, виражена метамовними детермінантами, простежується на мовному рівні [50, с. 82].

Суголосною, стосовно реченнєвого характеру вигуків, є думка А. Загнітка: “максимальною неозначеністю предмет судження характеризується у вигукових реченнях, що утворюють ядро нечленованих речень” [22, с. 154].

На думку В. Ткачука, Г. Ситар та ін., одним із засобів вираження суб’єктивно-модальних значень в українській мові є синтаксичні фразеологізми.

“Фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема – нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов’язаний фраземотвірній взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів <...>. У процесі синтезу фраземотвірних компонентів різних рівнів відбуваються глибокі перетворення і переосмислення лексичної і граматичної семантики, завдяки чому зворот набуває ознак фразеологізму. Серед цих основних ознак виділяють універсальні (загальномовні) й специфічні. До перших належать відтворюваність і стабільність компонентного складу, до других – семантичне перетворення фраземотвірних компонентів, смислова цілісність та експресивно-емоційний характер фразеологічної семантики” [1, с. 770]. Чимало фразем у ході комунікації здатні наділятися суб’єктивно-модальними значеннями, виражаючи страждання, радість, гнів, любов, сумнів, обман, чесність, засудження чи схвалення певних дій тощо. Проте заряд експресії в собі містять не всі фразеологічні одиниці.

Особливої уваги заслуговують фразеологізми, котрі наділені широким спектром виражально-експресивних ознак, що наближує їх до підполя суб’єктивної модальності. Традиційно вони віднесені до лексики, проте “поряд із схожими рисами фразеологізмів та слів між ними існують принципові відмінності” [36, с. 29].

А. Назарян, аналізуючи предикативність французької мови, виокремлює три основні структурні типи фразеологізмів: предикативні, частково предикативні, непередикативні [36, с. 611]. Це доводить, що властивості фразеологічних одиниць дозволяють розглядати їх як елементи різних мовних

рівнів. Отже, фраземи слід досліджувати як одиниці зі співвідносним характером. У своєму складі фразеологізм має щонайменше два самостійні слова, об'єднані в сталу конструкцію синтаксичними зв'язками, що “служить підставою для розгляду їх як семантико-синтаксичного засобу вираження суб'єктивної модальності. Прості словосполучення та фразеологізми будуються за тими ж синтаксичними моделями” [50, с. 112–113].

М. Всеволодова та Мюн Лім Дон порівнюють лексичні фразеологізми із синтаксичними. Дослідники знаходять відмінності в типі мовної одиниці, у межах якої відбувається комунікація, відтворюваності, структурних ознаках, особливостях лексичного складу, граматичних ознаках, чинниках, що впливають на формування значення фразеологічної одиниці, еквівалентах та призначенні. Найбільш цікавим для нас є останній аспект, адже він передбачає таку опозицію: лексичний фразеологізм призначений для номінації, а синтаксичний – для вираження суб'єктивно-модальних значень (оцінки, згоди, заперечення, необхідності, неможливості тощо) [43, с. 27–29].

Синтаксичні фразеологізми в різних мовах та аспектах вивчали В. Апресян, Ю. Апресян, В. Архангельський, А. Баранов, А. Величко, М. Всеволодова, М. Личук, В. Хлебда, Н. Шведова, В. Шинкарук та ін.

Своєрідний характер фразем та їх специфічні ознаки дають підстави й В. Ткачуку розглядати фразеологізми як цілком самостійний лексико-синтаксичний засіб вираження суб'єктивної модальності.

Синтаксичні фразеологізми заслуговують на окрему увагу, оскільки однозначно належать до виразників суб'єктивної модальності, хоч є менш поширеним засобом у порівнянні з іншими.

Синтаксичні фразеологізми (або фразеологізовані речення) – це тип речень, компоненти яких (постійні та змінні) пов'язані ідіоматично. У них послаблені або втрачені синтаксичні зв'язки і прямі лексичні значення слів. Синтаксичним фразеологізмам властивий фіксований порядок слів. Їх зміст позначений оцінністю, це реалізується в будь-якому повідомленні, де втілене

ставлення мовця до тої чи тої ситуації дійсності і створює відповідну комунікативну ситуацію [15, с. 69].

Г. Ситар зазначає, що синтаксичні фразеологізми є частиною експресивного синтаксису. Це симетричні одиниці, які мають просту будову, спрямовані на передавання почуттів та емоцій мовця.

У цьому виді синтаксичних конструкцій обов'язково є низка змінних слів і стрижневий елемент, сталий, незмінний компонент. Його складниками є лексеми різних частин мови, “котрим властиве семантичне спустошення або семантичний зсув”. Наприклад, у реченнях *Яке там заміжжя?!; Матінко! Яке там правдошукання?!; Яке там спасіння – пастка!; Яке там читання?! Бездумне сприйняття чужих ідей* стрижневий компонент ‘яке там’, службовими є – *заміжжя, правдошукання, спасіння, читання* [43, с. 6].

У творенні синтаксичних фразеологізмів найбільш вагомими є службові частини мови. Дослідниця Н. Шведова в “Русской грамматике” 1980 виокремлює п'ять типів таких конструкцій: зі сполучниками, прийменниками, частками, вигуками, займенниками.

Лінгвіст В. Мелікян до розгляданих типів додає синтаксичні фразеологізми з дієсловами та прислівниками.

На основі такого поділу Г. Ситар класифікує фразеологізовані речення на групи за кількістю лексем, які утворюють стрижневий компонент:

- 1) одночленні конструкції:
 - а) компонент – займенник: *Який я тобі товариш? Ми ніколи не були друзями;*
 - б) компонент – прислівник: *Як скажеш, останнє слово за тобою;*
 - в) компонент – сполучник: *Була дитина, як дитина. І що сталося?;*
 - г) компонент – частка: *Оце напросився у гості! Подиву немає меж;*
 - г) компонент – прийменник: *Погодьтеся, господиня з господинь!;*
 - д) компонент – вигук: *Ох це сучасне навчання!;*
 - е) компонент – дієслово (найменш уживаний тип): *Знайшла, на кого рівнятися* [43, с. 87–89].

Поширеною є модель з прийменником ‘з’ та його варіантами ‘зі / із’: *То була цариця із цариць!* (значення винятковості соціальної ролі особи в поєднанні з позитивною оцінкою); *А він, насправді, брехун із брехунів!* (значення виняткової якості особи в поєднанні з негативною оцінкою). Не менш уживаною вважається конструкція з прийменником ‘над’: *Зевс – бог над богами!* Стосовно розгляданого виду синтаксичної конструкції дослідники фіксують лише приклади зі значенням позитивної оцінки. До того ж, за умови зміни прийменника моделі типу ‘особа *із* осіб’ та ‘особа *над* особами’ можуть бути синонімічними. Порівняємо: *То була цариця із цариць!* = *То була цариця над царицями!*;

2) конструкції зі складеним стрижневим компонентом:

а) займенник + прислівник: *Яка там праця! Лінь як вона є;*

б) займенник + прийменник: *Що за парубок? З таким ми не знайомі;*

в) частка + прийменник: *Не до святкування – не всі справи вирішено;*

г) прислівник + частка / частки: *Як не тужить, коли на очах сльози? Як же нам забути всі ті миті?;*

г) частка + сполучник: *Багато балакали. От і домовились;*

д) вигук + сполучник: *Вітер, сніг з дощем... Ну і погода!;*

е) прислівник + прислівник: *Де там заможній! І крихти не залишилося*

[43, с. 89–94].

Найбільш поширеними в українській мові є синтаксичні фразеологізми типу “Що за ...”: *Що за дитина!* (значення негативної оцінки дитини), *Що за матерія!* (значення високої оцінки матеріалу); “Чим не ...”: *Чим не ідилія!* (іронічне значення), *Чим не орел?* (значення асоціативної подібності) тощо.

Одним із найпродуктивніших засобів вираження суб’єктивно-модальних значень на синтаксичному рівні є інверсія.

“Інверсія (лат. *inversio* – переставляння, перевертання) – зміна звичайного прямого чи зворотного порядку слів у реченні на стилістично маркований’ [3, с. 221].

У лінгвістиці цей термін виявляє багатозначність. Існують два загальноприйняті розуміння інверсії: широке й вузьке. Перший випадок стосується позиційного порядку лексем у реченні, де будь-яке відхилення від фіксованого розташування слів у реченні вважається інверсією. Цим значенням поняття оперує стилістика, розглядаючи інверсію як стилістичну фігуру, що “застосовується в художньому та розмовному стилях” [40, с. 167]. Синтаксис також оперує поняттям “інверсія” в широкому розумінні, де розглядають поділ речення на члени речення, кожен із яких має типову позицію.

У вузькому значенні інверсію відносять до сфери актуального членування речення, де останнє поділяють на комунікативні компоненти (тему й рему). Здебільшого в реченні тема передує ремі [23, с. 99]. Дослідники дійшли висновку, що в українській мові порядок слів разом з інтонацією належить до основних граматичних показників комунікативної структури речення [23, с. 315]. Відповідно інверсія є інтонаційно-позиційною зміною слів у реченні, котра не призводить до зміни смислової структури.

У нашій роботі розглядаємо інверсію в широкому розумінні.

Прямий (або зворотний) порядок членів речення визначають через їхнє розташування щодо інших членів речення. Прямий порядок слів передбачає насамперед препозицію підмета та постпозицію присудка, а також – постпозицію керованого додатка, препозицію узгодженого та постпозицію неузгодженого означення, препозицію обставини місця і часу тощо; вставні конструкції змінюють позицію залежно від того, що саме слід виділити: позиція на початку речення передбачає вплив на все речення, усередині – на слово, що стоїть після них. Зворотний порядок слів фіксує будь-яке відхилення від зазначеного розташування [65, с. 176–180].

Метою інверсії є “логічне чи експресивне виділення певного слова або групи слів” [3, с. 221]. Інверсовані структури надають реченню емпатичного характеру, посилюють його експресивність, інтонаційну виразність.

У творах художньої літератури інверсія часто застосовується під час передавання розмовної мови, де має комунікативну мету – “звернути увагу

співрозмовника на певний елемент висловлення, що становить для мовця найбільше значення (інформативно-семантичний центр)” [3, с. 221]. Семантично та акустично сильною є початкова позиція фрази, тому інформативний центр загалом переноситься мовцем безпосередньо на початок фрази і відокремлюється пунктуаційно на письмі й інтонаційно в мовленні.

Отже, вибір комунікантом того чи того порядку слів залежить від мети і змісту висловлювання, умов спілкування, структури думки, контексту, того, що саме мовець вважає основним у повідомленні тощо.

Одним із синтаксичних засобів вираження суб’єктивно-модальних значень вважаємо повтор. “Повтор словоформи, словосполучення або речення являє собою порушення синтагматичного ланцюжка і вже цією своєю структурною особливістю спрямований на перетворення в експресивний прийом синтаксису” [23, с. 831].

“Повтор – фігура мови, що полягає у дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту” [46, с. 496].

А. Загнітко зазначає, що лексичними повторами в сучасній українській мові вважають:

- 1) словоформи з посилювальним значенням (*тихо-тихо, довго-довго*);
- 2) побудовані на основі повтору речення, що використовуються для посилення модального плану (*Спати так спати. Наказ є наказ*);
- 3) повторення прийменників в атрибутивному словосполученні: *біля самої біля хати; у будинку у новому*;
- 4) різні синтаксичні фігури художнього мовлення [23, с. 830].

Залежно від мовного рівня повтори поділяються на звукові, лексичні та синтаксичні. Відповідно до функції в мові розмежовують композиційні повтори, котрі слугують для організації художнього тексту, та номінативно-

експресивні (переважно подвоєння), які використовуємо для характеристики певного явища, увиразнення та підсилення висловлення тощо.

Залежно від семантико-стилістичного призначення номінативно-експресивні повтори групуються в такі види:

а) для стилістично-семантичного виділення певного слова в тексті, для обігравання слів або значень;

б) для передавання вагань, роздумів, сумнівів мовця: (*Діти, діти, де мені вас діти?!*);

в) для зображення інтенсивності вияву тієї чи тієї ознаки, великої протяжності в просторі та часі тощо (*дуже і дуже поганий; Цілуй, цілуй, цілуй її* (О. Олесь); *Навколо лежали сніги, сніги*) [46, с. 496].

Усі повтори з певним перебільшенням можна віднести до усно-розмовних формул, які в літературній практиці первинно закріпилися в мовленні героїв художніх творів.

А. Загнітко підкреслює, що в прозових текстах особливо поширеним є повтор іменника з присубстантивною підрядною частиною, ад'єктивним або дієприкметниковим зворотом. Вони можуть містити додаткову інформацію або привносити певне додаткове значення, поділяючись так на поширювально-розповідні та видільні: *Ми ведемо мову не про діяльність окремих студій, а про те враження, яке справляють журнальні і газетні публікації окремих авторів і про їх тематичний обсяг* (3 газ.) (виділення змісту підрядної частини) і *Чоловік був одягнутий у чорне пальто, з-під якого виднівся чорний піджак* (О. Слісаренко) (поширення основного компонента означальним відтінком) [23, с. 831].

Отже, окрім значення модальності як відношення повідомлюваного до дійсності, висловлення може бути позначене й суб'єктивною модальністю, котра вказує на ставлення мовця до повідомлюваного, не є обов'язковою, має змогу нашаровуватися на основну модальність. Найбільш активними засобами вираження суб'єктивної модальності є модальники (модальні слова), частки та

вигуки, котрі становлять лексичний план вираження, лексико-синтаксичні фразеологізми, а також – повтори та зміна порядку слів (інверсія).

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИРАЗНИКІВ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В РОМАНАХ С. ТАЛАН “РОЗКОЛОТЕ НЕБО” ТА “МАТУСИН ОБЕРІГ”

2.1. Вставні компоненти як виразники суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”

Суб'єктивне ставлення до предмета висловлення мовець найчастіше передає за допомогою модальних слів, які в реченні оформлюються як вставні конструкції (слова, словосполучення, речення).

Група вставних компонентів, що вказують на вірогідність висловлювання, у романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” є найуживанішою. Саме такі конструкції, що слугують виразниками суб'єктивного ставлення мовця до того, про що він говорить, передають оцінку міри реальності повідомлюваного (впевненість / невпевненість, можливість / неможливість, передбачення, сумнів тощо).

Серед маркерів упевненості, за допомогою яких мовець намагається вплинути на співбесідника, найбільш уживаним є модальник ‘*справді*’, який трапляється в тексті роману “Розколоте небо” близько 50 разів, а в тексті твору “Матусин оберіг” трапляється значно рідше: *Ганнуса захоплено розглядала лампу, яка **справді**, була дуже гарна* [45, с. 26]; ***Справді**, треба трохи полежати* [45, с. 28]; *Олеся й **справді** перестала скиглити, як побите цуценя, трохи посхлипувала й затихла, прикривши очі* [45, с. 29]; *А ти й **справді** схожа на ластівку <...>* [45, с. 44]; *А Данило **справді** всюди буває* [45, с. 57]; *І **справді**, можна ж поділити землю* [45, с. 70]; *Березовий гай! **Справді**, найкраще, наймиліше її серцю місце* [45, с. 87]; *І **справді**, Павло Серафимович ніколи не застуджувався* [45, с. 97]; *Лесечко, **справді**, усе добре, – лагідно й тихо промовила жінка* [44, с. 7].

Досить продуктивним є модальник ‘звичайно’/ ‘звичайно ж’, ужитий в обох романах близько 40 разів: ***Звичайно**, у посівну та жнива у них на полі*

*працювало чи не півсела <...> [45, с. 19]; **Звичайно**, виконати план, який уряд збільшив у півтора рази, важкувато... [45, с. 32]; **Звичайно**, один у полі не воїн <...> [45, с. 32]; **Звичайно**, можна було цього й не робити <...> [45, с. 33]; **Звичайно**, що справжній! [45, с. 37]; **Звичайно** ж, ні [45, с. 47]; **Звичайно**, були й заздрісники, яким здавалося, що на нього багатство з неба сиплеться <...> [45, с. 49]; **Звичайно** ж, я не збираюся віддавати землі колгоспу [45, с. 57]; **Звичайно**, ти не пам'ятаєш той сонячний день, але я добре пам'ятаю, як ти сповістила про свій прихід голосним криком [44, с. 19]; **Звичайно**, Олеся не хотіла, щоб у їхньому домі господарювала чужа жінка [44, с. 26]; **Звичайно**, пам'ять назавжди збереже найсолодший перший поцілунок, який і справді неповторний [44, с. 75]; **Звичайно!** А то чи б перли так з дерев'яними щитами? [44, с. 110].*

Значення логічного виділення мають вставні слова *щоправда* та *правда*, які також позначені високою частотністю: *Іван Михайлович справив приємне враження, **щоправда**, був запальний <...> [45, с. 33]; **Щоправда**, він з гілочок і без цукру, але я додаю дрібку вареного цукрового буряка [45, с. 281]; Трохи шляху здолали разом, так йому за дві срібні ложки дали теж два кілограми, **правда**, житнього борошна [45, с. 284]; Тут картопля, **щоправда**, приморожена, бо перезимувала у землі [45, с. 331]; **Щоправда**, вони розпадаються і гіркуваті на смак, але ж можна додати липкої кори липи <...> [45, с. 331]; **Щоправда**, від лободи їм не краще [45, с. 332].*

Упевненість, достовірність інформації виражається й за допомогою інших вставних слів, як-от: ***Звісно**, він давно запримітив швидко, роботящу та тиху сусідську синьооку дівчину [45, с. 36]; **Без сумніву**, то був чоловік [45, с. 128]; **Звісно**, він не міг розповісти про те, що почув від сільського вчителя, бо слово 'голод' було під суворою забороною [45, с. 252]; **Звісно**, бойова Ніна завжди за неї заступалася, але від того хлопчики не ставали кращими в її очах [44, с. 34]; Ти повинна розуміти, що жінка, яка покинула тебе в пологовому будинку й до цього часу не знайшла, **напевніше**, не зрадіє тобі [44, с. 99]; **Зазвичай**, першим зацвітає бузок, який потім передає естафету жасмину [44, с. 104].*

Досить частотними є модальні слова, що передають значення непевності, сумніву, припущення (*напевно, очевидно, либонь, певно, можливо, може, мабуть*).

Близько 60 разів ужите модальне слово *може* в романі “Розколоте небо”, найбільш поширеним воно є й у творі “Матусин оберіг”: *Може, підемо звідси!* [45, с. 24]; *Тоді я згоден, може, якусь спільну молодицю хоч за груди потримаю!* [45, с. 39]; *Може, тому він виріс небагатослівним, скоріше мовчуном* [45, с. 46]; *Може, повечеряєш?* [45, с. 47]; *Може, ще скажеш, що на моїй землі повинні ледацюги працювати?* [45, с. 56]; *Може, все-таки продаси одну корову та коня?* [45, с. 75]; *Може, досить?* [45, с. 77]; *Може, у них швидше побіжиш туди* [45, с. 77]; *Може, їй справді треба натиснути на декого?* [45, с. 93]; *Може, воно так зараз прийнято у молоді – не показувати свої почуття при сторонніх?* [45, с. 122]; *То, може, я з дому сальця прихоплю?* [45, с. 126]; *Може, їй виживуть та колись повернуться* [45, с. 134]; *Може, стільки, що їй у комору зерно не поміститься?* [45, с. 139]; *Може, Федір уже втік?* [45, с. 143]; *То, може, не треба дивитись у вікно, де... де нікого немає?* [44, с. 13]; *Може, хоча б сусідчиної страви трохи поїсть* [44, с. 14]; *Може, якусь сукню чи кофтинку?* [44, с. 21]; *Твоя подружка захоче наслідувати старшу дівчинку, може, навіть спробує стати в чомусь схожою на неї, якщо навіть поведінка її не заслуговує похвали* [44, с. 25]; *Може, то не пташка, а мамина душа?* [44, с. 40]; *Може, я спробую в неї дізнатися, коли поїдемо ще раз до неї?* [44, с. 67]; *Може, він на тебе запав?* [44, с. 75]; *Вони десь навчаються, то, може, і не відали, що коїть батько* [44, с. 85]; *Може, прогуляємось?* [44, с. 96]; *Може, залишимося тут?* [44, с. 103]; *Може, ти б переїхала до мене?* [44, с. 113]; *Можливо, навчалася там чи жила* [44, с. 99].

На другому місці за частотністю вживання в романі “Розколоте небо” є модальне слово *напевно* (близько 30 разів), у творі “Матусин оберіг” воно трапляється значно рідше, проте авторка ним усе ж послуговується: *Поступово світло у вікнах хат згасло, і село, напевно, поринуло б у суцільну темряву <...>* [45, с. 11]; *Напевно, тому, що мати не має відпочинку, все в тяжкій праці*

<...> [45, с. 17]; **Напевно**, це було правильне рішення [45, с. 33]; **Напевно**, такі почуття у всіх закоханих <...> [45, с. 44]; Мати, **напевно**, спить, а якщо і не спить, то їй світло не потрібне <...> [45, с. 47]; <...> **напевно**, не будуть відбирати [45, с. 70]; **Напевно**, ще вечеряють [45, с. 73]; **Напевно**, вбилася, коли я впала [45, с. 74]; **Напевно**, йому видніше, як буде краще [45, с. 86]; То, **напевно**, порошок в око потрапила, – жінка знов усміхнулася донечці [44, с. 7]; **Напевно**, спала [44, с. 33]; **Напевно**, і тобі хтось із них симпатичний? [44, с. 36]; **Напевно**, не хоче, щоб у пелені принесла! [44, с. 72]; **Напевно**, повернулася додому під ранок? [44, с. 103]; **Напевно**, так і є, бо приревнував! [44, с. 107].

Малопродуктивними є інші модальники цієї семантичної групи: **Здається**, нікого навколо немає [45, с. 17]; Часом вона відновлює те, що відбувалося десятки років тому, і, **здавалося**, вже забуте, розчинене у сьогоденні, як цукор в окропі [45, с. 41]; Іноді з димаря піднімався вгору дим, **очевидно**, готували їсти [45, с. 168]; **Здається**, розумом вона сприйняла смерть матері, а ось душею – ні [44, с. 14]; **Здавалося**, батько з Олесею порозумівся і трохи заспокоївся [44, с. 14]; **Здається**, я все проспала! [44, с. 98]; Чекай, **здається**, у тебе він був майже місяць тому [44, с. 114]; **Схоже**, що вона мене знову не чула [44, с. 17].

Модальні слова в романах виступають виразниками почуттів мовця у зв'язку з повідомленням (застереження, радість, сум тощо): **Шкода**, що Бог не послав нам діточок, але ж ми на Різдво усю сусідську малечу обдаровуємо, чим можемо і Варі, і Олі та її діточкам помагаємо [45, с. 29]; **Шкода**. Якби можна було <...> [45, с. 339]; Виховувалися ж діти однаково, росли разом, на одній землі, а не став він справжнім хазяїном. **На жаль** [45, с. 33]; **На щастя**, вчасно нагодилися Варя [45, с. 28]; **Шкода**, що зараз нема в місті Валентина [44, с. 101]. Такі вставні слова трапляються рідко.

Вставних конструкцій, що виражають звертання до співрозмовника та привертають, активізують увагу, зафіксовано в аналізованих романах небагато. Вони представлені словами *чуєш, знаєте, дивіться, бач, бачите, уявіть собі,*

даруйте тощо: *Дивіться*, кажеш, я свою землю синові віддав, тож у мене нема чого забирати, бо залишився невеликий наділ [45, с. 73]; *Бач*, як він заспівав! [45, с. 81]; *Дозвольте*, – Семен Семенович несміливо підняв руку, підвівся з місця [45, с. 193]; *Як бачите*, справа серйозна [45, с. 193]; *Бачите*, там порушена земля? [45, с. 269]; *Зверніть увагу*: добровільно! [45, с. 63].

На особу мовця, джерело думки чи повідомлення письменника вказує за допомогою займенникової форми *по-моєму*, а іменниково-займенникові сполуки *на мою думку*, *на погляд*, *за словами* тощо виконують функцію суб'єктивно-оцінного елемента. Досить продуктивними є дієслівні вставні конструкції *кажуть*, *повідомляють*, *мовляв*, *чую*, *бачу*, *чутно* тощо: *Кажуть*, кров лилася з неї струмком [45, с. 333]; *Знаєш*, як люди кажуть [45, с. 16]; *Згадайте*, як у народі кажуть [45, с. 39]; *Кажуть*, що і в неділю будуть люди в комуні працювати <...> [45, с. 71]; *Кажуть*, що і ти пришелепуваною станеш, як будеш до ненормальної бігати [45, с. 118]; *Кажуть*, що за дідом Федором приїхали [45, с. 131]; *Кажуть*, що у вас стріляли, але ж у мене зробили обшук і не знайшли зброї [45, с. 132]; *Кажуть*, хліб заробляти йдемо [45, с. 139]; *Проте* чоловік лише жартував, *мовляв*, чоботи дорого коштують [45, с. 97]; *Не брав*, *мовляв*, нічого, і все! [45, с. 167]; *Варя* приклала палець до губ, показала очима у бік батька, “*мовчи*”, *мовляв*, але було пізно [45, с. 224]; *Ім* скажеш, що поживеш у мене пару днів, *мовляв*, сестра роздобула десь харчів [45, с. 290]; *У* натовпі зашушукали: *тепер*, *мовляв*, ясно, чия дитина, а Ольга й не знала [45, с. 293]; *Геннадій* якось дорікав, чому, *мовляв*, мене не взяв з собою, коли йшов здавати хрест, у мене є золоті каблучки [45, с. 312]; *Кажуть*, що померлих потрібно відпустити й дати їм спокій [44, с. 144]; *Гадала*, так одразу й знайдемо? [44, с. 100].

Вставні модальні конструкції на кшталт *по-перше*, *по-друге*, *нарешті*, *між іншим*, *до речі* вказують на упорядкування думок, їх послідовність. Модальники дієслівного та іменного типу *словом*, *значить*, *виявляється*, *зрештою*, *повторюю*, *насамперед*, *виходить* тощо виражають акцентованість, логічну підкресленість предмета повідомлення в реченні, слова *навпаки*, *однак*

мають значення протиставності: *По-перше*, потрібно було обрати нового голову сільради замість старого п'янички [45, с. 33]; *По-перше*, дозвольте представити, якщо ще хтось не знає, оперуповноваженого від ДПУ, комуніста <...> [45, с. 37]; *По-перше*, на днях народила Одарка [45, с. 233]; *До речі*, про батька [45, с. 44]; *До речі*, як вона? [45, с. 84]; *До речі*, ваш Михайло теж із ними часто спілкується [45, с. 84]; *До речі*, ви робили подвірний обхід? [45, с. 108]; *До речі*, ми з нею потоваришували останнім часом [45, с. 202]; *До речі*, там дуже гарний Торгсін [45, с. 295]; *До речі*, негайно розпусти актив [45, с. 328]; *До речі*, вже є листя липи, тож можу поділитися, як пекти з них маторжаники [45, с. 331]; Мені, *значить*, дулю, а я повинен комусь забезпечити краще майбутнє? [45, с. 53]; *Значить*, палій поцупив його наган, а вже потім облив хату гасом і підпалив [45, с. 129]; *Значить*, саботуємо здачу хліба? [45, с. 247]; *Значить*, таки сховали [45, с. 248]; *Виявляється*, можна так легко відібрати чуже щастя [45, с. 162]; *Виявляється*, активісти забирали не тільки худобу в рахунок податків, а й сало з бодні [45, с. 224]; *Виходить*, одні все життя спинугнули, горбатилися з ранку до ночі в полі [45, с. 41]; *Виходить*, що ми, Чорножукови,гнули спину, щоб надбати землі <...> [45, с. 53]; *Якщо я невістка, то, виходить*, мого нічого там немає?! [45, с. 56]; *Тож виходить*, що працьовитість уже не в пошані? [45, с. 69]; *Виходить*, все-таки ти намилився йти в комуни? [45, с. 77]; *Зрештою*, яка різниця, де похована? [45, с. 46]; *До речі*, у нього і візок є [45, с. 312]; <...> а почуття не розпорошуються, *навпаки*, міцнішають [45, с. 14]; Нехай і таємне, нічне, скритне, але від того воно не стає меншим, *навпаки*, в їхніх таємничих побаченнях був присмак меду <...> [45, с. 43]; *Значить*, Лесько, у тебе вже є мачуха! [44, с. 33]; А інший хлопчик, *навпаки*, дістає тебе придирками, смикає за коси, показує язика й навіть насміхається [44, с. 37].

В обох романах трапляються вставні конструкції, що виражають експресивність, емоційність вислову – *даруйте, пробачте, легко сказати*. Вони поодинокі: *Воно-то так, – продовжила вона, – але, вибачте, я таки не корова,*

мого молока на всіх дітей не вистачить [45, с. 65]; **Вибачте**, але не можу [45, с. 55]; **Пробач**, що покидаю тебе так рано [44, с. 200].

Модальники найбільше, найменше, у крайньому випадку вказують на оцінку міри сказаного, а модальні слова *бувало, буває* тощо – на міру його звичайності: *Варя з матір'ю вже й на дорогу кілька разів ходили його виглядати: чи, бува, нічого з ним не трапилося?* [45, с. 22]; **Було**, жену вранці на пасовисько стадо, а мене розпирає від гордощів: мої корівки найкращі, угодовані, ситі, великі, вим'я до землі, коні статні, вичищені до блиску, підковані [45, с. 31]; *Згідно зі вказівками згори, колективізація повинна закінчитися восени тридцять першого року або, у крайньому разі, навесні тридцять другого* [45, с. 141].

Виразниками формування наслідку, висновку, зв'язку з попереднім висловлюванням є модальники, які формують висновкове значення – *отже, взагалі, значить*: *Павло Серафимович відзначив, що чоловік не сказав звичного “брате”, отже, розмова буде не з приємних* [45, с. 94]; *<...> вже ніяка сила не зупинить розгульних швидьків – на їхньому боці був закон, отже, і сила* [45, с. 225]; *І взагалі, без коня ніяк не можна у господарстві* [45, с. 170]; *Узагалі, ми з тобою несучасні, відсталі якісь* [44, с. 74].

Аналіз засвідчив, що в романах С. Талан ‘Розколоте небо’ та ‘Матусин оберіг’ модальні слова посідають важливе місце в системі художньо-виражальних засобів. Вони різноманітні за семантикою та є найпродуктивнішим засобом вираження суб’єктивної модальності.

2.2. Частки як виразники суб’єктивно-модальних значень у романах С. Талан «Розколоте небо» та “Матусин оберіг”

Частка як лексико-граматичний засіб вираження суб’єктивно-модальних значень активно вживається в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”. Спектр часток, що виражають модальні й модально-вольові відтінки, найрізноманітніший. Вони вносять у те чи те висловлення додаткове значення сумніву, припущення або впевненості щодо можливості повідомлюваного,

збільшують емоційність і експресивність висловів, виражають спонукання, наказ, бажання мовця, підсилюють правильність думки тощо.

Найпродуктивнішими в обох романах є уточнювально-підсилювальні частки (*якраз, саме, аж, уже*), які уточнюють і підсилюють зміст слова, якого стосуються в реченні, нашаровують на вербальну інформацію додаткові суб'єктивні смисли, зумовлені психічним станом мовця і його суб'єктивним ставленням до ситуації [37, с. 247]. Наприклад: *Улянида **якраз** топила піч, коли двері відчинилися і на порозі з'явилася усміхнена Варя* [45, с. 113], *Павло Черножуков **якраз** нагодився у цей час до садиби брата* [45, с. 168]; *Вона кивнула батькові, який **саме** викладав гостинці бандуристу та збирався з ним повести розмову про більш важливі справи у світі, й звернулася до Ганнусі* [45, с. 24]; ***Саме** на гойдалці завидний парубок Павло Черножуков вперше поговорив із майбутньою дружиною Надією* [45, с. 60]; *Таке витворяє у ліжку, **аж** голова паморочиться!* [45, с. 216]; *Стиснемо незабаром Черножукових у кулаку, **аж** пицатимуть!* [45, с. 217]; *У корівнику **таки** знайшли схованку <...>* [45, с. 223]; *Жінка **таки** вмовила чоловіка забрати немовля з собою і покласти у вагон* [45, с. 297]; *І що ж **воно** далі буде?* [45, с. 83]; ***Як же** я тебе кохаю!* [45, с. 14]; *Олеся обняла Марійку, натягнула ковдру **аж** до очей* [44, с. 8]; *Він дав змогу виплакати, **аж** поки дівчинка не заспокоїлася й тихо промовила* [44, с. 15]; *Я **ж** нікому про це не розповідала!* [44, с. 37]; *Зараз мама подарувала їй іще один рік надії, й Олеся тішилася з того, що тепер можна буде перечитувати кожне слово, **аж** поки не вивчить увесь лист напам'ять* [44, с. 38]; *Я **ж** тебе добре знаю!* [44, с. 98]; *Можеш не відповідати – сама бачу, що **аж** світишся вся!* [44, с. 103]; *Він був такий злий, що їй стало страшно, злість у ньому **аж** клекотіла* [44, с. 107].

Подекуди трапляється підсилювальна частка *геть*: ***Геть** розпустили дитину* [44, с. 32]. Розглядане слово знаходимо й у значенні вигука.

Вказівні частки (*ось, он, от, то*), що є більш продуктивними в романі “Розколоте небо”, виражають уточнювальну вказівку на явища дійсності, про які повідомляється в тому чи тому тексті, додаючи експресивності сказаному:

Павло Чорножуков здав зерно, виконавши план по податку, а **ось** його брат Гордій сплатив податок зерном лише наполовину [45, с. 167]; **Ось** тобі, а не моїх корів [45, с. 79]; **Ось** бачиш, куркульська пика, – задоволено сказав Лупіков, – молодь краще розуміє зміни, які прийшли в наше життя [45, с. 80]; Туман **он** спить як убитий [45, с. 51]; **От** завжди ти так [45, с. 114]; **От** напасть! [45, с. 165]; **От** так! [45, с. 165]; І якби ж **то** був лише жарт [45, с. 165]; **Ось** нехай лише батько повернеться додому! [44, с. 32].

Обмежувально-видільні (лише, тільки, хоча б, мало не, трохи не, навіть) модалізують висловлення та звужують семантику поняття: Улянида підвелася, пильно подивилася на присутніх, немов **лише** зараз побачила їх [45, с. 75]; “Я **тільки** хотів спитати”, – сказав Михайло [45, с. 195]; Згадувалося, як ризикувала, як було страшно, як втішала себе думкою про те, що ті невеличкі овочі зможуть прогодувати дітей **хоча б** кілька днів [45, с. 222]; Чоловік так задумався, що **мало не** минув хату Гордія [45, с. 73]; Олеся час від часу відкривала ноутбук, намагаючись **хоча б** дізнатися новини з фронту [44, с. 154].

Підсилювально-видільні (і, й, та, аж, таки, ж, бо, навіть) виконують у романі видільну функцію (звертають увагу на найбільш важливий для мовця об’єкт, дію чи явище дійсності): Воно-то так, – продовжила вона, – але, вибачте, я **таки** не корова, мого молока на всіх дітей не вистачить [45, с. 79]; Господи, у тебе **навіть** брови взялися памороззю [45, с. 82]; Я **навіть** електронну пошту чи номер телефону йому не дала! [44, с. 141].

Окрему групу становлять так звані власне модальні частки, котрі передають ставлення мовця до висловленої думки [37, с. 248]. У романі зафіксовані спонукально-бажальні частки (хай, нехай, б, би, годі): **Нехай** їх колгосп нагодує [45, с. 233]; **Нехай** буде, як хоче Олеся [44, с. 30]; стверджувальні (отож, так, гаразд, еге): **Отож** я й кажу, що Оля сама так вирішила [45, с. 99]; **Отож** на вихідні Олеся поїхала в Станицю Луганську [44, с. 30]; питальні (чи, хіба, що за, невже), які виражають питальну модальну семантику, що передає прагнення мовця отримати інформацію від

співрозмовника: *Хіба* буває любов чужою? [45, с. 114]; *Хіба ж* могла залишити байдужими слухачів пісня про сокола <...> [45, с. 23]; *Хіба ж* там зігрієшся? [45, с. 134]; *Хіба* можна тебе саму таку слабку відпускати? [44, с. 205]; заперечні: *Вже не* раз приходив до хати Лупіков [45, с. 139]; *Та оце не* витримала [45, с. 140]; *Я* мала намір сповістити його про це *не* вдома, а десь серед дерев, де є травичка та ростуть квіти [44, с. 200].

До часток, що виражають непевненість, сумнів, належать вірогідні частки. Наприклад: *Його* частенько у різних селах називають своїм, *хоча* він нетутешній, із Полтавщини, та *навряд* чи комусь було цікаво те знати [45, с. 22]; *Дівчина*, як могла, заспокоювала колишню виховательку, хоча слова були зайві в горі [44, с. 179].

У імперативних реченнях трапляються формотворчі частки, котрі пом'якшують категоричність наказу: *Давай* я сам з ним поговорю <...> [45, с. 45]; *Олю*, *давай* не сваритися [45, с. 108]; *Давай* кинемо геть усе, втечемо світ за очі! [45, с. 115]; *Давай* я тобі застелю ліжечко, а ти піди вмийся [44, с. 15].

Знаходимо стверджувальну частку *так*: *Так*, але зауваж: я довго не можу затримуватися, бабця хвора, тож потрібно її доглядати [44, с. 89], частку на позначення згоди: *Гаразд*, приїду [44, с. 89].

Отже, у романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” частки посідають важливе місце в системі засобів вираження суб’єктивної модальності. Вони увиразнюють ставлення автора та персонажів до повідомлюваного, допомагають оформити думку, дати оцінку ситуації тощо.

2.3. Вигуки в системі засобів вираження суб’єктивної модальності в аналізованих романах

Вигуки в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” трапляються рідко, проте вони різноманітні за семантикою.

Емоційні вигуки виражають переважно здивування, іноді поряд з іронією. Допоміжною функцією таких вигуків можемо вважати привернення уваги

співрозмовника. Їх повне значення визначаємо в контексті: **О!** *Хто до нас завітав?* [45, с. 94]; **О!** *Чули?* [45, с. 297]; **Ой-ой!** – *Ганнуся полохливо озирнулася* [45, с. 25]; **Ой!** *Яке гарнює!* [45, с. 25]; **Ого!** *І всі знав напам'ять?* [45, с. 23]; **Та-а-а-к!** – *протягнув Павло Серафимович і зупинив погляд на Іванові* [45, с. 55]; **Ой** *як добре!* [45, с. 113]; **Овва!** *Я такої ще ніколи не бачила!* [45, с. 26]; **Овва!** *Непогано пристроївся куркуль!* [45, с. 109]; **Тю!** – *засміялася Ольга* [45, с. 316]; **Ага!** – *хмикнув Павло Серафимович* [45, с. 18]; **Ага!** *Він ні з ким не спілкується <...>* [45, с. 115]; **Ага!** – *Олеся помчала з хати* [45, с. 131]; **Ага!** *Авжеж!* – *з місця вставив Лупіков* [45, с. 251]; **Ой, леле!** *Потрібно викликати швидку!* [44, с. 49]; **О!** *Мої дівчатка!* [44, с. 85]; **Ой, Олесю!** *Щось тут нечисте!* [44, с. 98]; **Ого!** *І де наш мед? Де наші бджоли?* [44, с. 108]; **Та-а-ак!** – *протягнула мачуха. – То виходить, ми пригріли під боком змію?* [44, с. 111]; **Ага!** *Там нас чекають!* [44, с. 153].

Непоодинокими в текстах аналізованих романів є спонукальні (наказово-спонукальні, імперативні, волевиявлення) вигуки. Їх переважальне значення – заборона та заохочення співрозмовника до певних дій: *І мовчала!* **Ану ж неси!** [45, с. 27]; **Ану постривай!** [45, с. 111]; **Ну, годі,** – *сказав Павло Серафимович* [45, с. 308]; **Цить!** – *зашипіла на неї Варя* [45, с. 20]; **Цитьте!** – *прикрикнув хтось із чоловіків <...>* [45, с. 37]; **Цить!** – *скрикнув Павло Серафимович* [45, с. 56]; **Усе! Досить!** – *зупинив Щербака Биков* [45, с. 243]; **Досить!** *Прийшов мій час!* [45, с. 80]; **Досить! Цить!** *Буде так, як я сказав!* [45, с. 87]; **Ну,** *думаю, подивлюся <...>* [45, с. 199]; **Ну,** *помирати вам іще рано* [45, с. 55]; **Ну,** *куркулі, ви ще пожалкуєте!* [45, с. 111]; **Ану ж неси!** [45, с. 25]; **Ану постривай!** [45, с. 111]; **Ану ходімо, подивимося <...>** [45, с. 122]; **Ану зізнавайся!** [45, с. 173]; **Ну ти й паскуда!** – *вигукнула Карина. – Геть звідси!* [44, с. 122] (вигук ну в цьому реченні вжито для висловлення обурення).

Досить частотними в романах є етикетні вигуки, котрі відображають українську традицію мовного спілкування: **Бувайте, тату, бувайте, мамо** [45, с. 19]; **Бувайте здорові!** [45, с. 57]; **Бувайте,** – *буркнув той, не глянувши на батьків* [45, с. 77]; **Будь ласка,** – *попросила Варя* [45, с. 148]; **Віддай мені дітей.**

Будь ласка! [45, с. 160]; *Будь ласка*, – спокійно сказала жінка [45, с. 185]; *Вибач*, – мовив чоловік [45, с. 95]; *Хай Бог помагає!* [45, с. 94]; *На добраніч*, сину [45, с. 77]; *Доброго дня!* – не стримав усмішку хлопець [45, с. 88]; *Доброго дня!* – привітався Семен Семенович [45, с. 98]; *Доброго вечора*, Михайле! [45, с. 184]; *Дякую!* – аж просяяла дівчина, і в очах заблищали сльози [45, с. 67]; *Дякую!* – дівчина оговталася, обняла подругу, розцілувала в обидві щоки [45, с. 25]; *Спасибі вам*, – сказав сумно Данило [45, с. 279]; *Спасибі тобі!* – подякувала Одарка і дала чоловікові гроші [45, с. 298]; *Лесечко, постарайся, будь ласка*, справдити мої сподівання [44, с. 20]; *Не ходи за мною, будь ласка*, не сором мене [44, с. 71]; *Дякую*, але я не поїду, – сказала дівчина [44, с. 89]; *Дякую*, рідненька, за такий подарунок! [44, с. 94]; *Вибачте*, ви давно тут мешкаєте? [44, с. 100]; *Привіт!* – сказала дівчина [44, с. 101]; *Доброго вечора!* [44, с. 101].

Звуконаслідувальні, вокативні вигуки, призначені для прикликання тварин або взаємодії з людьми трапляються у творі декілька разів: *Киць-киць-киць!* – кликала кішку [45, с. 302]; *Тр-р-р!* – зупинив коня Пантьоха [45, с. 271]; *Він плаче і просить “ням-ням”*, – пояснила дівчинка [45, с. 318]; *Не очікувала такого від тебе. Тьху! Гидота!* [44, с. 140].

Задля вираження здивування та розчарування автор рідко, проте послуговується лексемою *тю*: *Тю, дурна!* [44, с. 103].

Отже, вигуки в романах С. Талан є менш вживаними одиницями, що служать для вираження суб'єктивної модальності, порівняно з модальними словами та частками, проте вони вносять різні семантичні відтінки в мовлення персонажів твору та надають висловлюванню різного емоційного забарвлення.

2.4. Синтаксичні фразеологізми як засоби вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”

Синтаксичні фразеологізми наділені суб'єктивно-модальними значеннями (оцінки, згоди, заперечення, необхідності, неможливості тощо) і

вживаються для характеристики явищ, предметів, осіб, названих у процесі спілкування.

У розглянутих романах трапляються такі конструкції, які можемо віднести до синтаксичних фразеологізмів шляхом визначення специфіки їх оцінності.

Серед синтаксичних фразеологізмів із одночленими стрижневими компонентами частіше, в порівнянні з іншими, трапляються конструкції з займенниками ‘який / яка / яке / які’. Фразеологічні речення з таким компонентом є найбільш поширеними в художньому, розмовному й публіцистичному стилях мовлення, причому ця модель – мовна універсалія, досліджувана лінгвістами світу.

Т. Космеда виділяє розглядану модель із компонентом ‘який’ як таку, що характеризується передаванням як позитивної, так і негативної оцінки мовцем процесу, стану, предмета, особи [31, с. 238]. Тому нерідко для аналізу притаманної конкретному висловлюванню оцінки, слід ознайомитися з контекстом.

В аналізованих текстах можемо простежити кілька різновидів семантики [43, с. 110–112]:

1) позитивна оцінка з боку мовця: – *Так! Сама! – Олеся задоволено всміхнулася. – Яка ж ти молодчинка! – похвалив він доньку* [44, с. 27]; – *Які ви гарненькі! – жінка обняла їх, розцілувала. – Справжні красуні! Одна чорнява, інша – білявочка!* [44, с. 95];

2) негативна оцінка з боку мовця: – *Ти де була? – спитав він невдоволено. – А твоє яке діло?! – Я – твій старший брат! – заявив Костя* [44, с. 70]; – *Яка, яка? Оксана, та, що тягалася з чорними й завагітніла від них!* [44, с. 177];

3) співчуття / переживання з боку мовця стосовно обговорюваної події, явища, предмета, особи: *Яке складне доросле життя, – порушила мовчанку Карина* [44, с. 76]; *Яка ж я була дурна, коли відмовилась від своєї доньки! Зараз вона була б приблизно твого віку, і все було б інакше* [44, с. 240];

4) здивування з боку мовця (може поєднуватися з позитивною чи негативною оцінкою): – *Навіщо?! – мачуха вирячила очі. – **На який ляд** тобі середня освіта?! [44, с. 79]; – **Який такий** заклад? – подав тихий голос батько [44, с. 79]; – **Який жах!** Загинули мирні люди, беззбройні. Я не переживу, якщо з Ігорем щось трапиться, – плакала Олеся [44, с. 112];*

5) заперечення мовцем чогось: ***І на який ляд** (не потрібна) мені така його турбота?! [44, с. 72]; – **Та яка різниця?** (немає різниці) І взагалі, давай не говорити про нього, неприємно. Краще тобі щось почитаю. Хочеш? [44, с. 75]; – **О! У тебе вже є хлопець?** – Є. **А тобі яке діло?** (не твоє діло) [44, с. 106]; – Скажи мені, ти з ним уже спала? – прошипів він їй на вухо. – **Тобі яке діло?** (не твоє діло) **Не пхай свого носа, куди не просять!** [44, с. 107];*

6) параметричне значення (вказує на силу / слабкість описуваної ознаки тощо): – *Фу! **Яка гидота!** (дуже гидко) Ніно, та то ж дорослі жінки вигадали, а ми ще не дорослі! [44, с. 72]; – **То ти згодна чи ні? Мені потрібна конкретна відповідь.** – Ні! Ні й ще раз ні! **Конкретний який!** (дуже конкретний) [44, с. 130]; – **Яка ти швидка!** (дуже швидка) **Може б, і поцілувались, так Людочка почала бити у дзвони: Олесі погано! Тож довелося повертатися додому [44, с. 236].***

Інші однокомпонентні моделі синтаксичних фразеологізмів зі стрижневим компонентом:

– часткою: ***Оце** й погано. Якби пас, то знав би, як ті телята дістаються. Попереджаю: до мене можете не приходити, я свого нічого не віддам [45, с. 83]; **Та оце не витримала, зайшла подивитися, як вони там [45, с. 138]; Оце вже і я на власні очі побачив: голод!** [45, с. 451]; **Оце так новина!** – сплеснула долонями Варя [45, с. 231]; **Оце** вам, куркуляки! **Ось вам!** – сміялася комсомолка. – **Їжте тепер, хоч задавіться!** [45, с. 240];*

– прислівником: ***Як знаєш,** – стонула плечима Олеся. – Я б на твоєму місці не затягувала. Дивись, бо якась полячка відіб'є в тебе хлопця [44, с. 91]; **Як скажеш.** Але я наполягаю на весіллі [44, с. 139]; – **Як скажеш,** – погодився чоловік [44, с. 140];*

– сполучником: – *Яка “така”?* – *скривився Биков.* – **Робота як робота** [45, с. 246];

– вигуком: **Ох і довго ж ти спиш, Олесю!** – *усміхнулася Карина, побачивши, що дівчина прокинулася.* – *Напевно, повернулася додому під ранок?* [44, с. 103].

У текстах романів С. Талан виявлено фразеологізовані речення з двочленими стрижневими утвореннями, компонентами яких є заперечна частка ‘не’ й інші службові частини мови, на зразок: **Чи не зненавидить?** [45, с. 451], **Чи не так, Олесю?** [44, с. 121] (значення впевненості через заперечення).

Найбільш продуктивними серед них є сполучення зазначеної частки з прийменником ‘до’. Такі фразеологізми наділені суб’єктивно-модальним значенням заперечення, неможливості чи небажання вказаної дії / процесу / стану: *Похитування авто під шум дощу заколисувало людей, заспокоювало, і вони клювали носом. Лише Олесі було не до сну. Її уява малювала найжахливіші картини майбутнього життя, де зла вихователька, ще більша за Вусату Гору, за будь-яку провину зачинятиме її в темній комірчині, у якій живуть довгохвості зубасті щури* [44, с. 55] (небажання спати пов’язане зі внутрішнім станом тривоги); *Олесі не хотілося повертатися до нелюбого чоловіка. Одна лише думка про близькість із ним доводила її ледь не до депресії* [44, с. 156] (акцентуація на небажаному стані, пов’язаному з оцінкою ситуації); *Лише вчора ми зустрілися, коли вона прийшла на похорони мами. На поминальному обіді було не до розмов, а ось додому з їдальні поверталися разом, тож трохи поговорили* [44, с. 179] (неможливість / недоречність виконання дії, пов’язаної з особистими переживаннями).

Частка ‘не’ активно поєднується з прислівником ‘як’ і виражає значення, подібне до попередньої конструкції: *<...> прочитала Олеся перші слова маминого листа. Як не стримувалася, але на очі навернулися сльози. Так лагідно і з любов’ю ніхто її не називає вже другий рік поспіль* [44, с. 35] (суб’єктивно-модальне значення неможливості виконання дії); *Олеся, як могла,*

підтримувала подругу. Хто, як не вона, знає, як це – втратити рідну людину? [44, с. 90]; *Дівчина, як могла, заспокоювала колишню виховательку, хоча слова були зайві в горі. Хто, як не Олеся, знає, як важко втратити найріднішу людину?* [44, с. 179] (акцентуація на можливості виконання дії об'єктом через заперечення); *Говорити з кимось вона не хотіла, бо як не почне розмову – усе зводиться до “навиків”, які обстрілюють мирних жителів, і “клятих бандерівців”* [44, с. 154] (заперечне значення поєднане з темпоральною характеристикою описуваної дії та обставин); *Навіть телевизор не вмикаю, коли стемніє, – покаржилася Карина. – Як не завішувала вікна – усе одно задвору видно світло* [44, с. 154] (заперечне значення показує нерезультативність виконуваної дії).

Підсилювальна частка ‘же’ в поєднанні з прислівником ‘як’ спрямована на передавання суб’єктивно-модального значення необхідності / потрібності: *Бідна Людочка! А як же її сини? Не захистили свою матір?* [44, с. 85]; *А як же Карина?* [44, с. 104]; *А як же дитина? Буде рости без батька?* [44, с. 131]; *Коли Костя зрозуміє, що ми виїхали з ЛНР, тоді ви приїдете. Я вас заберу. Ніяких дзвінків. Зачекай, а як же з твоєю роботою?* [44, с. 195].

Двокомпонентна модель, яка передбачає поєднання займенника ‘що’ й прийменника ‘за’, виражає суб’єктивно-модальне значення негативної або позитивної характеристики мовцем обставин, явищ, предметів, осіб: *Що за Ігор? Хто він такий? Бандерівець? – округлила очі мачуха* [44, с. 111], *Що за таємниці?* [45, с. 300]. Вона є однією з найбільш поширених в українській мові, але мало продуктивна в розгляданих романах С. Талан.

Отже, в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” знаходять виявлення деякі типи синтаксичних фразеологізмів, причини їх використання забезпечені комунікативною функцією мови, оскільки вони виникають за потреби мовця.

2.5. Інверсійний порядок слів та повтори як засоби вираження суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг”

Інверсійний порядок у реченні може набувати експресивного характеру і в такий спосіб структурувати висловлення.

У розрізі комунікативної граматики О. Мельничук кваліфікує інверсію як інверсію-результат та інверсію-спосіб [34, с. 458].

Основною ознакою інверсії як результату є взаємозамінність інверсованого речення його нейтральним варіантом (реченням із прямим порядком слів). Зокрема, речення з непрямым порядком слів є увиразненим варіантом первинного висловлення, із яким за емоційно-стилістичним критерієм вступає в опозицію. Наприклад: *Молочка налити?* [45, с. 12] = Налити молочка?; *Забере Василь тебе у мене* [45, с. 16] = Василь забере тебе у мене; *Очі б йому повиколовав* [45, с. 16] = повиколовав би йому очі; *Святу правду каже!* [45, с. 27] = Каже святу правду; *Вирішуйте самі, що робити, а я своє слово скажу* <...> [45, с. 55] = Самі вирішуйте, що робити, а я своє слово скажу; *Ну, помирати вам іще рано* [45, с. 55] = Ну, вам іще рано помирати; *Є ще господарство, яось проживемо* [45, с. 116] = Господарство ще є, яось проживемо; *Чому тремтять твої пальці?* [44, с. 101] = Чому твої пальці тремтять? Тут причиною формування інверсії є намір мовця особливо наголосити на важливості певної частини висловлення і знизити значущість іншої інформації або прагнення якнайшвидше повідомити певний зміст. В іншому ж обидва речення (стилістично нейтральне та марковане) мають однакове інформаційне навантаження.

Коли говорять про інверсію як спосіб, мають на увазі зміну усталеного порядку комунікативних компонентів, що автоматично переміщує фразовий наголос з кінцевої позиції на серединну чи початкову. Тому речення з нейтрального переходить в експресивне й змінюється його інтонаційна структура.

Приміром, у висловленнях *Понесла її нечиста на горище* [45, с. 74] (нейтральний варіант: *Нечиста понесла її на горище*); *І мене не згадуйте лихим словом* [45, с. 132] (нейтральний варіант: *І не згадуйте мене лихим словом*); *І податки, хоч як тяжко було, ми всі сплатили* [45, с. 54] (нейтральний варіант: *Ми сплатили всі податки, хоч як тяжко не було*); *Боляче різонули ті слова по самому серцю* [45, с. 174] (нейтральний варіант: *Ті слова боляче різонули по самому серцю*); *Погані ми з матір'ю стали* [45, с. 174] (нейтральний варіант: *Ми з матір'ю стали погані*) фразовий наголос мовець переміщує в початкову позицію.

У фразах *І за своє кохання треба боротися!* [44, с. 134] (нейтральний варіант: *І треба боротися за своє кохання!*); *По обіді Олеся повернулася до хати, стомлена, розгублена, сама не своя* [44, с. 128] (нейтральний варіант: *По обіді стомлена, розгублена, сама не своя Олеся повернулася до хати*) фразовий наголос мовець переміщує в кінцеву позицію.

У реченнях *Я їй патли повидираю!* [45, с. 101] (пор.: *Я повидираю їй патли!*); *Вас постріляють тут!* [45, с. 168] (пор.: *Вас тут постріляють!*); *А я ще й молоток прихопила* [45, с. 177] (пор.: *А я прихопила ще й молоток*); *У нас на дві родини одна корова* [45, с. 188] (пор.: *У нас одна корова на дві родини*); *Мої рідні у гробу перевернуться...* [45, с. 190] (пор.: *Мої рідні перевернуться в гробу*); *Розмову про своє майбутнє Олеся почала за вечерю, коли всі зібралися разом* [44, с. 78] (пор.: *За вечерю Олеся почала розмову про своє майбутнє, коли всі зібралися разом*) фразовий наголос перебуває у серединній позиції висловлення.

У таких випадках розглядаємо інверсований порядок слів як зворотне розміщення наголошених і ненаголошених частин висловлення, котрий є способом інтонаційного маркування, на якому будується експресивність речення. Також при зіставленні експресивного речення та нейтрального простежуємо й змісторозрізнавальну функцію інверсованості.

Отже, у романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” інверсія використана переважно в мовленні персонажів, і її мета – привернути увагу співрозмовника до найбільш значущого елемента висловлення.

Як синтаксичний засіб вираження суб’єктивної модальності в розгляданих романах С. Талан використовується повтор. Зокрема, це використані в безпосередній близькості тотожні чи подібні слова (рідко словосполучення), котрі створюють певний експресивний фон висловлення. У випадку сполучень слів компоненти повторів можуть займати послідовні позиції або протилежні: <...> *в них горе та сльози, сльози та горе* <...> [45, с. 30].

У романах повторюються різні члени речення. Наприклад, підмети: *Хмари, чорні хмари нависли над селом* [45, с. 30]; присудки: *Бери, бери! Це мій тобі подарунок!* [45, с. 25]; додатки: *Я хочу тобі дати все-все!* [45, с. 89]; означення: *Всі-всі дерева і кущі?* [45, с. 244]; обставини: <...> *і лише мовчазні дерева тихо-тихо сіяли сріблястим інеєм* <...> [45, с. 82]. У цих випадках повтори виконують підсилювальну функцію або функції динамізму (пришвидшення) та уповільнення дії.

У мові романів переважають повтори слів з посилювальним значенням: *Добре, добре, – мовила старенька* [45, с. 12]; <...> *коли з’їси, то ще довго все здається солодким-пресолодким, смачним-пресмачним* [45, с. 43]; *Все розкрилося одного дня, коли Павло Серафимович піднявся рано-ранесенько* [45, с. 98]; *А під ногами сніг так весело рип-рип, рип-рип* [45, с. 112]; *Стривай-стривай! Я знаю цю місцину!* [45, с. 142]; *У містах хліб за картками, крамниці порожні, жебраків сила-силенна!* [45, с. 212]; *Він насупив брови та скривився, ніби його вдарили боляче-боляче* [45, с. 224]; *Закривай оченята і смокчи довго-довго, поки не заснеш* [45, с. 263]; <...> *лопотів їхніми зеленими-зеленими листочками* [45, с. 267]; *Він привезе нам багато-багато хліба!* [45, с. 272]; *Є, є у мене сірники!* [45, с. 295]; *А щоб ми почули, де ви, ти повинна дуже-дуже голосно кричати!* [45, с. 299]; *Дівчинка виходила в садок, милувалася рослинами, виривала бур’яниці, а потім виносила низенький ослінчик, сідала в*

тіні дерев і довго-довго дивилася на небо. Десь там, далеко-далеко, її мама [44, с. 30]; *І я тебе люблю! Дуже-дуже!* [44, с. 37]; *Дівчинка спостерігала, як часто після вечері чоловік іде в садок, сідає на лавку, де вони колись любили відпочивати разом із мамою, подовгу курить, не помічаючи нічого навколо себе, і стає сумним-сумним* [44, с. 47]; *Хотілося ось так, тримаючись за руки, довго-довго дивитися на світні зорі, і щоб ранок ще довго не наставав* [44, с. 70]; *Він торкнувся її вуст ніжно-ніжно, ніби збирав той смак весни, який був навколо них* [44, с. 104]; *Попереду в нас буде ще багато-багато таких вечорів* [44, с. 108] (подібні словоформи); *Чи зараз плачуть-тужать за померлими?* [45, с. 317]; *Здається, що кінця-краю не буде!* [45, с. 222]; <...> *всім стороннім видно на моєму тілі дотики його рук, ті огидні поцілунки й усе-все* [44, с. 123]; *І ти один. Один-єдиний на всьому світі* [44, с. 102] (повтори засновані на синонімії). Такі повтори в мовленні персонажів викликані почуттями, що уповільнюють перебіг думок, наприклад, радістю, гнівом, сумнівом, іншими сильними емоціями.

У романах трапляються повтори, побудовані на основі повтору частини речення, вони посилюють модальний план: *Ви спить, бабусю, спить* [45, с. 12] (повтор сказаного); *Моя Варенька, моя люба* [45, с. 14] (посилення модального плану); *Кохай мене, любий, кохай до нестями* [45, с. 15] (посилення модального плану); *Так, моя люба, так* [45, с. 15] (повтор сказаного з посиленням модального плану); *Гарна, красива!* [45, с. 15] (повтор заснований на синонімії); *Є бажанчі вступити, але то все бідні, дуже бідні люди* [45, с. 62] (посилення модального плану); *Вільна праця на вільній землі!* [45, с. 62] (повторювана ознака різнорідних явищ забезпечує посилення модального плану); <...> *а чоловік як стояв під деревом, так і стоїть* [45, с. 305] (повтор сказаного); *Дурень є дурень* [45, с. 326] (посилення модального плану); *Ні, донечко, ні!* [44, с. 7] (посилення модального плану); *Так, Олесю, мама тебе любить, але вона була хвора, дуже хвора* [44, с. 10] (посилення модального плану); *Чому?! – скрикнула дівчинка. – Чому вона померла?! Чому мене покинула? Я її так любила!* [44, с. 13] (повтор сказаного); *Сироти ми з тобою,*

сироти! [44, с. 28] (посилення модального плану); *Доньці хотілося заснути, потім прокинутися, зайти до мами в кімнату й побачити її живою, нехай і хворою, але щоб живою* [44, с. 39] (посилення модального плану); *Так, так!* – *закивав чоловік головою* [44, с. 41] (повтор сказаного); *Так, так!* *Опустиш плечі – одразу знайдеться той, хто захоче на них усістися* [44, с. 84] (повтор сказаного); *Що?! Що ти зробив?!* [44, с. 131] (повтор сказаного); *Дитина в першу чергу ваша. Ваша!* [44, с. 135] (посилення модального плану). Такі повтори переважно акцентують увагу на чомусь або уточнюють сказане, посилюючи модальний план висловлення, стилізуючи його.

Серед синтаксичних фігур художнього мовлення в романах “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” продуктивними є прикладки, котрі поєднують кілька лексичних одиниць, що не несуть потенційно нової інформації, натомість відтворюють певні номени, повідомляючи про них з іншого боку, розширюючи їх значення: *Дівчинка-квіточка*, – *повторила вона нещодавно почуті слова* [45, с. 118]; *Але як діяти, коли він з родини куркулів-кровопивців?* [45, с. 120]; *Наразі дали спокій господарям-одноосібникам* [45, с. 141]; <...> *послухати пісень лісових пташок, пройтися поміж подружками-березками, тож вона кинула все й пішла* [45, с. 147]; *Пустун-вітер грався її пухнастим волоссям* [45, с. 147]; *Рік тому до них зненацька приїхали далекі родичі-погорільці зі Сталіно* [45, с. 150]; <...> *потім потрібно обслуговувати двох бугайів-братів та ледачу свекруху* [45, с. 152]; *Вже давно ніч викотила на небо місяць, розсипала зірки-квіти, а сон не приходив* [45, с. 162]; *Григорій Тимофійович, міряючи кроками-сажнями приміщення* [45, с. 207]; <...> *а з рота лилися спочатку помій-матюки, а потім уже людська мова* [45, с. 229]; *От де стукач-перевертень!* [45, с. 313]; *Вона не могла бачити, як серед глибоких зморшок батька загубилася крихітка-сльоза* [45, с. 314]; *Згорьована земля ще стогнала і приймала тіла невинно згублених людей, діточок-янголят* [45, с. 343]; *Вона відсторонилася від батька, знову на нього глянули оченята-озерця* [44, с. 14]; *Дівчина уявляла, що мама також бачить хмарки-картинки, різниця лише в тому, що спостерігає за ними згори...* [44, с. 30]; *Вона поспостерігала, як*

хмаринка-пір'їнка повільно перетворилася на пінний потічок, і вголос почала читати напам'ять [44, с. 40]; *Дуже потрібні мені твої цяцьки-брязкальця!* [44, с. 48]; *Дівчинці хотілося, щоб той тихий спокійний вечір під музику коників-стрибунців був нескінченним* [44, с. 70]. Такі повтори працюють і як стилістичний засіб, і як засіб експресії текстів, адже шляхом повторної номінації поняття мовець передає своє ставлення до події чи явища дійсності.

В аналізованих романах С. Талан знаходять виявлення усі семантико-стилістичні види повторів. Наприклад: *Скотини на базарі сила-силенна, стоять у довжелезних рядах* [45, с. 116] (повтор подібних словоформ використано для стилістично-семантичного виділення слова *сила*); *Нема грошей, Олесю, нема!* [44, с. 80] (повтор подібних словоформ використано для стилістично-семантичного виділення слова *нема*); *Михайла вже прозвали стукачем-перевертнем* <...> [45, с. 217] (повтор використано для обігравання негативної конотації слова “стукач”); *Не знаю, не знаю* [45, с. 18] (повтор використано для передавання вагань, роздумів жінки); *Ні! Ні й ще раз ні! Конкретний який!* [44, с. 131] (повтор використано для передавання гострого заперечення); *У нього було обличчя сірого відтінку, як суха земля, змучене-змучене і байдужо-спокійне* [45, с. 263] (повтор використано для зображення інтенсивності вияву ознаки).

Зафіксований повтор у складі синтаксичного фразеологізму з одиничним стрижневим компонентом, що підкреслює значення буденності, звичайності: *Яка “така”? – скривився Биков. – Робота як робота* [45, с. 246].

Отже, на синтаксичному рівні категорія суб'єктивної модальності в романах С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” реалізується через використання в тексті непрямого порядку слів (інверсії) та різнотипних повторів мовних одиниць. Застосування автором тих чи тих синтаксичних конструкцій, репрезентованих у мовленні героїв, сприяє більш точній перцепції точки зору того, хто говорить. Для текстів романів С. Талан більш продуктивним є застосування повторів мовних одиниць, хоча тенденцією українською мови є широке використання інверсованих речень, що досить

яскраво виявляється на змістовому рівні комунікативної одиниці. Семантичне поле повторів містить у текстах романів “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” великий діапазон відтінків певної модалізованої одиниці, найактивнішим серед яких є компонент посилення значення сказаного.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку мовознавства модальність розглядається як універсальна категорія, що має не тільки граматичне, а й функційно-семантичне наповнення. Передавання функційно-семантичних характеристик змісту висловлювання досягається засобами різних рівнів мовної системи.

Спостереження над мовою романів С. Талан “Розколоте небо” та “Матусин оберіг” дозволяють зробити висновок, що одиниці, позначені суб’єктивною модальністю, становлять широкий пласт образно-виразових засобів тексту. В обох романах використання засобів суб’єктивної модальності майже однакове, адже розгляданими були твори одного автора та схожі за жанром. Засобами вираження суб’єктивного ставлення адресанта до повідомлюваного виступають вставні слова, частки, вигуки, синтаксичні фразеологізми, словопорядок, слововживання та інтонація.

Модальні слова виражають суб’єктивно-авторське ставлення до окресленої мовцем ситуації, вербалізують різні суб’єктивно-модальні значення (можливість, необхідність, бажаність, здатність, намір, доцільність здійснення дії тощо), а також впливають на структуру речення, ускладнюючи його.

Найуживанішою в романах є група вставних компонентів, що вказують на вірогідність висловлювання. Маркери упевненості репрезентовані переважно модальниками *справді* (близько 50 випадків уживання в романі “Розколоте небо” та 30 – у романі “Матусин оберіг”) і *звичайно/звичайно ж* (близько 30 випадків уживання в романі “Розколоте небо” та 20 – у романі “Матусин оберіг”). Високою частотністю позначене використання модальників *щоправда* та *правда*, які мають значення логічного виділення. Поодинокими є модальні компоненти *звісно*, *без сумніву*.

Найбільш частотним є модальник, що передає значення непевності, сумніву, припущення, *може* (близько 60 випадків уживання в романі “Розколоте небо” та 50 – у романі “Матусин оберіг”), а також модальне слово

напевно (близько 30 випадків уживання в романі “Розколоте небо” та 20 – у романі “Матусин оберіг”).

Низький рівень активності характерний для інших семантичних груп вставних компонентів: *шкода, на жаль, на щастя* (виразники почуттів мовця), *дивіться, бач, дозвольте, як бачите, бачите, зверніть увагу* (виразники звертання до співрозмовника та привернення уваги), *кажуть, знаєш, згадайте, мовляв* (вказівка на особу мовця, джерело думки чи повідомлення), *по-перше, до речі, значить, виявляється, виходить, зрештою, навпаки* (вказівка на упорядкування думок, їх послідовність), *вибачте* (виразник експресивності, емоційності вислову), *бува, було, у крайньому разі* (оцінка міри сказаного, міри його звичайності), *отже, взагалі* (виразники формування наслідку).

Модальні частки не впливають на граматичну структуру речення, але так само вносять різні суб’єктивно-модальні характеристики.

Найпродуктивнішими в романах є уточнювально-підсилювальні частки *якраз, саме, аж, уже, таки, воно, як же, ж*, які можуть уживатися осібно або в парі. Досить активними є вказівні частки *ось, он, от, то*. Менш продуктивними є обмежувально- та підсилювально-видільні частки: *лише, тільки, хоча б, мало не; і, та, аж, таки, ж, навіть*. Серед власне модальних часток у романі зафіксовано спонукально-бажальні *нехай, отож*; питальні *хіба, хіба ж*; заперечну *не* (продуктивною є лише остання). Маловживаними є вірогідні частки *хоча, навряд* та формотворча частка *давай*.

Вигуки виражають емоційні реакції суб’єкта, актуалізуючи суб’єктивно-модальну характеристику повідомлення. Активно вживаними в романах є емоційні вигуки із семантикою здивування *о, ой-ой, ой, ого, та-а-а-к, овва, тю, ага, авжеж*; спонукальні вигуки із семантикою заборони або заохочення співрозмовника *ану, ну, годі, цить, цитьте, досить, ну*; етикетні вигуки *бувайте, бувайте здорові, будь ласка, вибач, хай Бог помагає, на добраніч, доброго дня, доброго вечора, дякую, спасибі тобі*. Поодинокими є вокативні вигуки *киць-киць-киць, тр-р-р, ням-ням*.

Синтаксичні фразеологізми наділяють суб'єктивно-модальними значеннями явища, предмети, осіб, названих у процесі здійснення мовленнєвого акту.

У романах С. Талан побутують одночленні та двочленні конструкції, які належать до синтаксичних фразеологізмів зі значенням оцінності. Найпоширенішою є модель із використанням займенників 'який / яка / яке / які'.

В аналізованих текстах наявні семантичні різновиди синтаксичних фразеологізмів: позитивна оцінка з боку мовця: **Які ви гарненькі**; негативна оцінка з боку мовця: **Яка, яка? Оксана, та, що тягалася з чорними й завагітніла від них!**; співчуття / переживання з боку мовця стосовно обговорюваної події, явища, предмета, особи: **Яке складне доросле життя**; здивування з боку мовця: **Який такий заклад**; заперечення мовцем чогось: **І на який ляд** (не потрібна) *мені така його турбота?!*; параметричне значення: **Фу! Яка гидота!** (дуже гидко).

Найбільш продуктивним серед фразеологізованих речень з двочленними стрижневими утвореннями є сполучення частки 'не' з прийменником 'до'. Часто вживаним є поєднання частки 'не' з прислівником 'як'. Підсилювальна частка 'же' продуктивно поєднується з прислівником 'як', а займенник 'що' – з прийменником 'за'.

На синтаксичному рівні категорія суб'єктивної модальності в романах С. Талан "Розколоте небо" та "Матусин оберіг" реалізується через використання в реченнях синтаксичних засобів – інверсії та повторів.

У романах подекуди інверсійний порядок набуває експресивного характеру і в такий спосіб структурує висловлення. Тоді інверсоване речення може бути замінене нейтральним варіантом: *Молочка налити?* = *Налити молочка?* У інших випадках зміна порядку слів автоматично переміщує фразовий наголос, тому речення з нейтрального переходить в експресивне. За таких умов перебудова речення спричиняє зміну семантики сказаного: *Понесла її нечиста на горище!* (нейтральний варіант: *Нечиста понесла її на горище*).

Відтак, у романах реалізується як експресивна, так і змісторозрізнявальна функція інверсії.

Найчастіше в романах вживаються повтори, побудовані на використанні тотожних чи подібних слів, (рідко словосполучення), котрі виконують підсилювальну функцію: *хмари, чорні хмари; все-все; тихо-тихо; добре, добре; солодким-пресолодким, смачним-пресмачним; рано-ранесенько; сила-силенна; плачуть-тужать*. Модальний план також посилюють повтори, побудовані на основі дублювання частини речення на кшталт *Ви спіть, бабусю, спіть; Кохай мене, любий, кохай до нестями*.

У романі як елементи художнього мовлення використано й прикладки, котрі розширюють значення номенів: *дівчинка-квіточка, куркулів-кровопивців, господарям-одноосібникам, подружками-березками, пустун-вітер, родичі-погорільці, бугаїв-братів, зірки-квіти, помії-матюки, стукач-перевертень, крихітка-сльоза, діточок-янголят* тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм. *Українська мова : енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 770.
2. Арутюнова Н. Д. Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры. *Res philological: филологические исследования*. Москва–Ленинград : Наука, 1990. С. 76–92.
3. Багмут А. Й. Інверсія. *Українська мова : енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 221.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / пер. с фр. Т. В. Вентцель. Москва : Свет, 2001. 129 с.
5. Беляева Е. И. Модальность в различных типах речевых актов. *Филологические науки*. 1987. №3. С. 64–69.
6. Білецький О. А. Про мову та мовознавство. Київ : АртЕк, 1996. 224 с.
7. Борисюк І. В. Деякі особливості синтаксично-інтонаційної організації спонтанного мовлення. *Мовознавство*. 1980. №4. С. 28–33.
8. Булаховський Л. А. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Рад. шк., 1951. Т.2. 359 с.
9. Василенко В. А. Синоніми як засіб експресивності в поезіях І. Муратова. *Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник. Випуск 3*. Харків : ХДПУ, 1997. С. 24–27.
10. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. *Исследования по русской грамматике: избранные труды*. Москва, 1975. С. 53–87.
11. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка). *История советского языкознания: некоторые*

аспекты общей теории языка : Хрестоматия / сост. Ф. М. Березин Москва : Высш. шк., 1981. 451 с.

12. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

13. Вихованець І. Р. Модальні слова. *Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. С. 367.*

14. Вихованець І. Р. Модальність. *Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. С. 367–368.*

15. Всеволодова М. В. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: на материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки. Москва : МАКС Пресс, 2002. 164 с.

16. Галайбіда О. Взаємодія вставних і вставлених слів. *Збірник Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Серія філологічна. Випуск 2. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. С. 80–83.*

17. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академія, 2004. 336 с.

18. Грамматика русского языка. Т. 1. Фонетика и морфология. Ч. 1. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1960. 678 с.

19. Гуйванюк Н. В., Шабат С. Т. Питальні речення в сучасній українській мові. Чернівці : Рута, 2000. 66 с.

20. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Радянська школа, 1965. Ч. 1. 423 с.

21. Єрмоленко С. Я. Експресивність. *Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова),*

М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 170.

22. Загнітко А. П. Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні. *Вісник Львівського університету. Сер. Філологічна*. 2000. Вип. 28. С. 301–308.

23. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис. Донецьк : ДонДУ, 2001. 662 с.

24. Загнітко А. П. Український синтаксис. Ч. 1. Київ : ІЗМН, 1996. 202 с.

25. Загнітко А. П. Український синтаксис. Ч. 2. Кив : ІЗМН, 1996. 240 с.

26. Зінкевич-Томанек Б., Бичко З. М. Кліщун Г. Я. Функціональна семантика оцінки у фразеологічних одиницях. *Функціональна граматики : тези доп. Міжнар. наук-теор. конф.* / відпов. ред. А. П. Загнітко Донецьк : Вид-во Донецьк. ун-ту, 1994. С. 64–66.

27. Зуєв В. Модальність суджень: експлікація в історії філософської культури та сучасній логіці. Тернопіль : ТДПУ, 1996. 44 с.

28. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С. О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

29. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вид-во “Вища школа”, 1987. 351 с.

30. Корольова Т. А. Механізм взаємодії лінгвістичних засобів при передачі модальних значень. *Мовознавство*. 1989. №2. С. 55–58.

31. Космеда Т. А. Слова з семантикою оцінки – реалізатори прагматичної функції. *Функціональна граматики : тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф.* / відпов. ред. А. П. Загнітко Донецьк : Вид-во Донецьк. ун-ту, 1994. С. 87–88.

32. Мацько Л. І. Вигук. *Українська мова : енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 67.

33. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.
34. Мельничук О. С. Синтагматичне членування речень. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис* / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. С. 431–509.
35. Мещеряков В. Н. Модальность текста. *Филологические науки*. № 4. 2001. С. 99–105.
36. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка. Москва : Высшая школа, 1976. 318 с.
37. Олійник О. Б., Шинкарук В. Д., Гребницький Г. М. Граматика української мови : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2007. 544 с.
38. Палмер Ф. Р. Семантика : введение в современную семасиологию. Москва : Высш. шк., 1982. 111 с.
39. Пилипчук І. В. До питання про функціональні властивості фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови). *Мовознавство*. 1980. № 5. С. 66–69.
40. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
41. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Просвещение, 1968. Т. 3. 551 с.
42. Савченко А. Н. Речь и образное мышление. *Вопросы языкознания*. 1980. №2. С. 26–27.
43. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія / наук. і відп. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2017. 458 с.
44. Талан С. Матусин оберіг : роман. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 249 с.
45. Талан С. Розколоте небо : роман. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. 352 с.

46. Тараненко О. О. Повтор. *Українська мова : енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 496
47. Ткачук В. М. Взаємодія різних мовних засобів у вираженні суб’єктивної модальності. *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. № 8 (29). Суми : СумДУ, 2001. С. 136–143.
48. Ткачук В. М. Домінанта функціонально-семантичного поля модальності. *Українська мова література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку. Науковий щорічник*. Тернопіль : Збруч, 1999. С. 227–230.
49. Ткачук В. М. Інтонаційні та фонетичні засоби вираження суб’єктивної модальності. *Наукові записки. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : ТДПУ 2001. Вип. V. С. 77–93.
50. Ткачук В. М. Категорія суб’єктивної модальності : монографія / передмова док. філол. наук, проф. А. П. Загнітка. Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. 240 с.
51. Ткачук В. М. Модальність логічна і лінгвістична та їх кореляція. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, соціологія*. Тернопіль : ТДПУ, 1999. № 2. С. 37–43.
52. Ткачук В. М. Оцінка як лінгвістичне явище. *Studia Methodologica*. Випуск 8. Тернопіль : ТДПУ, 2001. С. 3–12.
53. Ткачук В. М. Текстуальні засоби вираження суб’єктивної модальності. *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. № 21. Суми : СумДУ, 2000. С. 95–113.
54. Ткачук В. М. Функціональність модальності: мова та метамова. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Вип. 8. / укл.: А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонДУ, 2001. С. 49–57.

55. Ужченко В. А. Фразеологія сучасної української мови. Київ : Знання, 2007. 494 с.
56. Хоменко І. В. Логіка – юристам : підручник. Київ : Четверта хвиля, 1997. 392 с.
57. Хрычиков Б. В. Категория модальности, её объём и средства выражения в современном русском языке. Киев : КГПИ, 1992. 215 с.
58. Чабаненко В. А. Посилення виразності фразеологізмів. *Рідне слово*. 1973. № 7. С. 56–60.
59. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
60. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови. *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 11–18.
61. Черторицька Т. К. Нові значення старих слів. *Рідне слово*. 1974. № 9. С. 20–27.
62. Шевчук С. В., Кабиш О. О., Клименко І. В. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2011. 543 с.
63. Шинкарук В. Модальність як категорія модусу. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Вип. 5 / укл.: А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонДУ, 1999. С. 62–79.
64. Шнуровська Л. В. Теоретичні засади вивчення категорії модальності в сучасній лінгвістиці. *Вісник КНЛУ. Філологія*. Т. 19. № 2. Київ : КНЛУ, 2016. С. 140–148.
65. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 406 с.
66. Юнг В. Грамматика немецкого языка. Санкт-Петербург : Лань, 1996. 544 с.
67. Haegman Liliane M. V. The semantics of will in present-day British English. A unified account. Brussel, 1983. 179 p.

68. Mel'čuk I. Un affixe dérivationnel et un phrasème syntaxique du russe moderne: Essai de description formelle. *Revue des études slaves*. 1987. Vol. 59. P. 631–648.

69. Palmer F. R. *Modality and English Modals*. London and New York : Longman, 1990. 220 p.

70. Spiwak O., Jurkowski M. *Ukrainsko-polski słownik syntaktyczny: różnice w łączliwości syntaktycznej około 1700 słów i wyrażeń z ilustracjami z klasycznej i współczesnej literatury ukraińskiej oraz prasy*. Warszawa : Tyrsa, 2003. 341 s.

71. Wierzbicka A. *Semantics Primes and Universals*. Oxford N.Y. Oxford UP, 1996. 512 p.